

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Kur'ân'ın Bütünlüğünde Kullanılan Kavlı/Söz Terkiplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitab'a Arzı

The Essence of Qawl/Statement Tarkibs Used In the Integrity of the Qur'ân and Their Submission to the Holy Testament

Zakir Demir

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assist. Prof., Siirt University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Siirt / Türkiye
zakirdemir42@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-3620-7233>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1180516

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 26.09.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 22.12.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Zakir, Demir. "Kur'ân'ın Bütünlüğünde Kullanılan Kavlı/Söz Terkiplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitab'a Arzı". *Marife* 22/2 (2022): 911-936. <https://doi.org/10.33420/marife.1180516>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıfı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Kur'ân'ın Bütünlüğünde Kullanılan Kavlı/Söz Terkîplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitap'a Arzı

Özet

İnsanoğlunun konuşması için kullanılan en genel ifadelerden biri olan kavlı kök fiili ve bunun muhtelif türevleri, Kur'ân'da en fazla başvurulan tabîrdir. Bu bağlamda Kur'ân'da "kavlı" kökü, toplamda 1728 kez geçmektedir. Kâle-kâlû ifadeleri 945 kere ve isim anlamında kavlı kelimesi ise 93 yerde kullanılmaktadır. Emir kalıbında kul ise 326 kez geçmektedir. Bu çerçevede kavlı kökünün Kur'ân'da geniş bir kullanım alanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'da kavlı-i ma'rûf, kavlı-i leyyin, kavlı-i kerîm, kavlı-i meysûr, kavlı-i zûr, lahnu'l-kavlı ve kavlı-i münker gibi müsbet veya menfi anlamları muhtevi terkîpler yer almaktadır. Kur'ân'da başta din tebliğ olmak üzere bireyin aile ve sosyal ilişkilerine dair iletişimin nasıl olması gerektiği konusunda ilâhî mesajların ve ahlakî ilkelerin kavlı terkîplerine yüklendiği görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ın anlatımında zengin bir anlam içeriğine sahip olan kavlı terkîplerinin ve sıfatlı kavlı tamlamalarının izini sürmenin, Kur'ân'ın serdettiği ahlakî ilkelerini ve ilâhî mesajlarını tespit etmek konusunda önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir. Bu sâikten hareketle elinizdeki çalışmada ilk olarak Kur'ân'da kullanılan kavlı terkîplerinin mâhiyeti tespit edilmeye çalışılmaktadır. Akabinde çalışmada Kur'ân'da kullanılan tüm kavlı terkîplerinin, Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de izdüşümlerinin olup olmadığı inceleme konusu edilmektedir. Kavlı terkîbiyle ilişkili olduğu düşünülen ifadeler Tevrât ve İncil'in bütünlüğünde tespit edilmeye çalışılmakta ve örneklem olması bakımından her terkîple ilgili bir veya iki pasaj sunulmaktadır. Kur'ân'da kullanılan kavlı-i zûr, kavlı-i ma'rûf, kavlı-i sâbit, kavlı-i sedîd, kavlı-i meysûr, kavlı-i belîğ, kavlı-i kerîm, kavlı-i leyyin, zuhrufü'l-kavlı, kavlı-i 'azîm, kavlı'l-hakk, hakka'l-kavlı ve zâhirun mine'l-kavlı terkîplerinin doğrudan veya dolaylı olarak muhteva ve üslup açısından Yahudilik ve Hıristiyanlık kutsal metinlerinde bulunduğu saptanmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân'ın bütünlüğünde bir kullanım alanı olmakla birlikte kavlı-i sakîl, kavlı-i muhtelif, el-kavlu'l-ism, lahnu'l-kavlı, münkeren mine'l-kavlı, kavlı-i münker ve kavlu'r-resûl terkîplerinin izdüşümleri yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerinde tespit edilememiştir. Kur'ân'da bulunan bazı kavlı terkîplerinin izdüşümlerinin Tevrât ve İncil'de bulunmaması konusunda birtakım sebeplerden söz edilebilir. Kanaatimize göre bu durum Kur'ân'ın farklı üslup ve anlatılara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de izdüşümleri saptanan Kur'ân'ın kavlı terkîpleri bağlamında ilâhî kitapların birtakım ahlakî ilkeleri ve temel öğretiler konusunda özdeşleştiği kanaatine ulaşılmaktadır. Zira her üç kutsal metninde yalan ve aldatıcı söz söylemenin yasaklandığı ve dolayısıyla sadakatin esas alındığı görülmektedir. Keza din adamlarından ve inanarlardan tatlı, yumuşak, yetkin, sağlam, etkili, tesirli, dokunaklı, gönlün ısındığı, ölçülü, içi dolu ve hikmetli söz söylemeleri öğütlenmektedir. Dolayısıyla üç kutsal metnine göre tüm inananlar bireysel ve toplumsal ilişkilerinde bu metodu benimsemeleri gerekmektedir. Çalışmada Kur'ân'da kullanılan kavlı terkîplerinin ilişkili oldukları konuların yeknesak bir bütünlük oluşturmadığı saptanmaktadır. Kur'ân'da kavlı terkîplerinin kullanım alanlarının, Hz. Muhammed'in şahsı ve hanımları, Hz. İsa'nın tabiatı, Kur'ân vahyinin mâhiyeti ve yapısı, inanç, akide, ameli hayat, sosyal hayat, evlilik, aile müessesesi, tebliğ ve davet yöntemleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kavlı terkîplerinin, bireysel hayattan sosyal hayata, hemen hemen yaşamın her mecrasıyla ilişkili olarak bir kullanım alanına sahip olduğu tespit edilmektedir. Son tahlilde Kur'ân merkezinde Allah'ın birey ve sosyal hayata müdahale aracı kıldığı kavlı terkîpleri bağlamında, bireyin ferdi, ailevi, beşerî ve ictimâî olmak üzere dünyevi ve uhrevî tüm işlerinde ve ilişkilerinde iyi niyetin merkeze alındığı, sağlıklı bir iletişimin tavsiye edildiği tespit edilmektedir. Sonuç olarak kavlı terkîplerinin kullanımına bakarak ana hatlarıyla Kur'ân'ın, hangi muhataba karşı nasıl bir hitap tarzını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kavlı Terkîpleri, Ahlak, İlâhî Mesajlar.

The Essence of Qawl/Statement Tarkibs Used in the Integrity of the Qur'ân and Their Submission to the Holy Testament

Summary

One of the most general expressions used for human speech, the root verb qawl and its various derivatives are the most frequently applied expressions in the Qur'ân. The root of qawl is used 1728 times in the Qur'ân. The phrase of qâla-qâlû is mentioned 945 times and the word of qawl as a noun is used in 93 places. Qul is also used 326 times in imperative mood. So, it is deduced that the root of qawl has a wide usage area in the Qur'ân. There are qawl tarkibs containing with positive or negative meanings in the Qur'ân such as qawl ma'rûf, qawl layyin, qawl karîm, qawl maysûr, qawl zûr, lahn al-

qawl and qawl munkar. It is seen that some divine messages and moral principles about how the communication should be in the familial and social relations of the individual, especially the religious tabliğ. Meanwhile, it is predicted that tracing the qawl tarkibs and adjective qawl phrases, which have a rich content of meaning in the Qur'ân's narration, will make an important contribution to determining the moral principles and divine messages suggested by the Qur'ân. Based on this motive, I will firstly try to ascertain the essence of qawl tarkibs used in the Qur'ân. Subsequently, I will examine the whole of qawl tarkibs used in the Qur'ân whether there are projections of them in the Torah and the Bible. The expressions and phrases thought to be related with qawl tarkibs are tried to be determined in the unity of the Torah and the Bible, and one or two passages related to each qawl tarkib are presented as an example. It is observed that the qawl tarkibs used in the Qur'ân such as qawl zûr, qawl ma'rûf, qawl sabit, qawl sadîd, qawl maysûr, qawl balîğ, qawl karîm, qawl layyin and zuhruf al-qawl are revealed directly or indirectly with similar expressions in the Torah and the Bible in terms of content and style. Although there are a wide usage area of qawl tarkibs in the integrity of Qur'ân, the projections of some of qawl tarkibs such as qawl sakîl, qawl muhtalif, qawl 'azîm, al-qawl al-ism, lahn al-qawl, qawl al-hak, hakk al-qawl, munkaran min al-qawl, qawl munkar, zâhirun min al-qawl and qawl al-rasul can not be determined in the Jewish and Christian scriptures. It is possible to mention a number of reasons why the projections of some qawl tarkibs used in the Qur'ân are not figured out in the Torah and the Bible. To my vantage point, this is due to the fact that the Qur'ân has different styles and narratives. It is concluded that the divine books are over-identified with some moral principles and basic teachings, in the context of the qawl tarkibs of Qur'ân that figured out their projections in the Torah and the Bible. Because it is seen that telling lies and deceitful words is prohibited and therefore loyalty is taken as a basic moral principle in all three scriptures. Similarly, clergymen and believers are advised to use sweet, gentle, competent, strong, effective, influential, touching, heart-warming, suitable, sensible and meaningful words. Therefore, all believers are required to adopt this moral method in their individual and social relationships according to the three scriptures. In this study, it is determined that the topics related to the qawl tarkibs of Qur'ân do not form a uniform integrity. The usage areas of qawl tarkibs are seen to be associated with Prophet Mohammad and his wives, the nature of Jesus, the nature and structure of the Qur'anic revelation, faith, creed, practical life, social life, marriage, family institution, the methods of tableegh and dawet. Therefore, it is stated that qawl tarkibs have a usage area in relation to almost every medium of life, from individual life to social life. In the final analysis, it is determined that goodwill and a healthy communication should be put at the center of the individual in all worldly and otherworldly affairs and relationships, including personal, familial, human and social ones in the context of qawl tarkibs that God has made a means of intervention in individual and social life in the Qur'ân. Looking at the usage of qawl tarkibs, it is generally understood what kind of addressing style that the Qur'ân proposes for which interlocutor.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Qawl Tarkibs (Types of Statement), Ethics, Divine Messages.

Giriş

Kur'ân'da konuşan, yani vahyin sahibi Allah iken, sık sık içinde başkaları tarafından söylenen sözlerin aktarıldığı olaylar nakledilmekte ve bu nakillerin aktarımında *kavl* kök fiili ve muhtelif türevleri yer almaktadır. Kur'ân'da insanoglunun konuşması için kullanılan en genel tabirlerden biri olan “kavl” kökü, toplamda 1728 kez geçmektedir. Kâle-kâlû ifadeleri 945 kere ve isim anlamında *kavl* kelimesi ise 93 yerde kullanılmaktadır. Emir kalıbında *kul* ise 326 kez geçmektedir.¹ Dolayısıyla

¹ Kur'ân'daki *kavl* kelimesinin geniş kullanımı sebebiyle olsa gerekir modern dönem çalışmalara bakıldığında *kavl* kökü ile ilişkili olarak iki doktora tezi, iki yüksek lisans tezi, çok sayıda makale ve bildirilerin hazırlandığı görülmektedir. *Kavl* köküyle ilişkili olduğunu tespit ettiğimiz çalışmalar şöyledir: Kadir Dinç, *Kur'an'da Kavl Kavramının Sıfatlı Kullanımları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 41-134; Kerim Alemdar, *Kur'ân'da "Hakka'l-Kavl" İfadesinin Anlam Alanının İncelenmesi* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4-120; Aydın Temizer, *Bir Üslûb Özelliği Olarak Kur'ân'da De Ki Hitâbı*

→

kavl kökünün geniş bir kullanımı bulunmaktadır.² Keza bu çalışmanın konusu olan *kavl-i zûr*, *kavl-i sakîl*, *kavl-i ma'rûf*, *kavl-i sâbit*, *kavl-i sedîd*, *kavl-i meysûr*, *kavl-i belîğ*, *kavl-i kerîm*, *kavl-i leyyin*, *kavl-i muhtelif*, *kavl-i 'azîm*, *el-kavlu'l-ism*, *lahnu'l-kavl* ve *zuhrufü'l-kavl* gibi *kavl* terkîplerinin de Kur'ân'da -Hz. Muhammed'in şahsı ve hanımları, Hz. Îsâ'nın tabiatı, Kur'ân vahyinin mâhiyeti ve yapısı, inanç, akide, amelî hayat, sosyal hayat, evlilik, aile müessesesi, tebliğ ve davet yöntemleri gibi- muhtelif konular bağlamında çok sayıda âyette başvurduğu görülmektedir.

Kadim lügavî sözlüklerde *kavl* kelimesinin kök anlamı, 'söylemek, demek' olarak verilmektedir.³ Kelimenin cem'i *akvâl* veya *akâvîldir*. İsim sîgasında ise *kavl*, 'tabîr, ifade, söylem, söylev, konuşma ve kelâm' gibi manalarda kullanılmaktadır.⁴ İnsanoğlunun zihninde tasavvur edip sözlü olarak ifade etmediği tasavvurları, inançları, düşünceleri ve görüşleri de "kavl" olarak adlandırılmaktadır.⁵ İbn Manzûr'a (öl. 711/1311) göre mecâz anlamda inançların (*i'tikâd*) ve görüşlerin (*ârà'*) *kavl* ile isimlendirilmesinin nedeni, *i'tikâdın* gizli olmasından ancak *kavl* ile

(İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 1-302; Zakir Demir, *İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'ân'daki İktibâsların Mâhiyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 1-362; Zakir Demir, "Kur'ân Lafızlarının Aidiyetine Dair Tefsir Geleneğindeki Tartışmalar ve Bunların Kritiği", *Kader* 20/1 (2022), 345-368; Ahmet Koç, "Dinî İletişim Bağlamında Kur'ân'da 'Kavl' (Söz) Çeşitleri", *Diyanet İlmî Dergi* 44/4 (2008), 29-50; Mustafa Baş, "Kur'ân'da İletişimde Kullanılan Kavl (Söz) Çeşitlerinin Diğer İnanışlardaki İzdüşümleri" (2019), 950-962; Mukadder Ârif Yüksel, "Kur'ân'da Hadîs Kelimesinin Semantik Anlamı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 135-155; İsmail Lütfi Çakan, "Hitâbet ve İrşâd Açısından Kur'ân-ı Kerim'de Söz Çeşitleri", *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 249-256. "Bir Üslûb Özelliği Olarak Kur'ân'da De Ki Hitâbı" isimli doktora tezinde *kavl* kökünün emir sîgası olan *kul* hitabı incelenmektedir. "İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'ân'daki İktibâsların Mâhiyeti" isimli doktora tezinde, kelâm-ı beşerden iktibâslar yapan Kur'ân metninin, nasıl olup da Allah'ın sözü şeklinde değerlendirildiği yönündeki farklı bakışlar tahlil edilirken *kavl* kökü, kâle/yekûlû ve muhtelif türevleri inceleme konusu edinmektedir. Ancak *kavl* köküne dair bir değerlendirmenin bu iki çalışmada bulunmadığı görülmektedir. "Kur'ân Lafızlarının Aidiyetine Dair Tefsir Geleneğindeki Tartışmalar ve Bunların Kritiği" adlı makalede lafızların aidiyeti konusundaki temel görüşler değerlendirmeye tabi tutulurken Hâkka (69/40) ve Tekvîr (81/19-20) sûrelerinde geçen *kavl-i resûl* terkîbinin anlamına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. "Kur'ân'da Kavl Kavramının Sıfatlı Kullanımları" isimli yüksek lisans tezi başta olmak üzere diğer tezlerde de *kavl* terkîpleri ahlakî ilkeler açısından incelenmediği gibi bu terkîplerin Kutsal Kitap'a arzı da çalışmaların kapsam alanında bulunmamaktadır. Benzer durum doğrudan veya dolaylı olarak *kavl* kökü ile ilişkili olan diğer makale ve bildiriler için de geçerlidir. *Kavl/söz* terkîplerinin mâhiyeti ve bunların Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd sadedinde izdüşümünü inceleme konusu edinen elinizdeki bu çalışma ise *kavl* terkîpleri ve bu terkîplere yüklenen ahlakî ilkeleri ve temel mesajları etraflıca incelemesi yönüyle sâbık çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

² Kur'ân'da yaygın bir kullanım alanı olmasa da bazen *kavl* terkîplerinde yer alan *kavl* lafzı hafzedilebilmektedir. Örneğin "*Ve câ'û 'alâ kamîsihi bi-demîn kezipⁱⁿ/Yûsufun yalancılıktan bir kan gömleğini de getirmişlerdi.*" (Yûsuf 12/18) âyetinde geçen *kezip* kelimesinin, hafzedilmiş bir *kavl* lafzının sıfatı olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre âyetin açılımı, "ve câ'û 'alâ kamîsihi bi-demⁱⁿ ve câ'û bi-kavlⁱⁿ kezipⁱⁿ/Gömleği üzerinde bir kanla geldiler ve dahi yalan bir sözle geldiler" şeklinde olmaktadır. bk. Şerîf er-Radî, *Telhisu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*, thk. 'Alî Mahmûd Mukallid (Beyrût: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayyât, 1986), 114.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), "kvl", 3/443-444; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), "kvl", 11/572-573.

⁴ İbn Manzûr, "kvl", 11/572; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemu'l-felsefî* (Beyrût: Mektebetü'l-Medrese, 1982), 2/204.

⁵ Hasan b. Sâlih b. 'Ömer el-Habeşî, *el-Burhân fî garibi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1991), 363-365.

bilinebileceğinden veya sözün yerini alan zâhirî bir durum ile anlaşılabilmesinden-
dir. Dolayısıyla i'tikâd gizli olup ancak *kavl* ile bilinebildiği için i'tikâd, *kavl*in sebebi,
kavl de i'tikâdın delili olmaktadır.⁶ Yahudilerin bir tür 'hayat hikâyesi' işlevini gören
Ahd-i Atîk'e ve dolayısıyla Yahudi ilâhiyâtına bakıldığında *kavl* kelimesinin eşdeğeri
olarak amar (*kavl*) ve dibur (*kelâm*) ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin
"Allah'ın sözü/kelâmı" ifadesinin, Eski Ahid'de (Tanakh) eş değeri, "Devar Yahveh
(דְּבַר־יְהוָה)"⁷ ifadesidir. Hz. İsa'nın yaşam ve öğretilerinden müteşekkil olması sebe-
biyle bir tür biyografik eser görünümünde olan Ahd-i Cedîd'de, *kelâmullâh* terkîbi-
nin eşdeğeri "Tanrı'nın sözü/kelâmı" (λόγος θεοῦ) anlamında *logos*'tur.⁸

Kur'ân'da *kavl-i ma'rûf*, *kavl-i leyyin*, *kavl-i kerîm*, *kavl-i meysûr*, *kavl-i belîğ*,
kavl-i sedîd ve *kavl-i münker* gibi müsbet veya menfî anlamları muhtevi terkîpler bu-
lunmaktadır. Kur'ân'da Allah'ın zemmettiği sözlerin (*el-akvâl*) ve terkîplerin de çok
sayıda olduğu görülmektedir. *el-Kelimetü'l-habîse* (İbrâhim 14/26) ve *el-kavlü*
'aleyhi bi-mâ lâ ya'lemu'l-kâil/konuşanın bilmediği konuda ileri geri söz etmesi (el-
Bakara 2/169), zemmin muhtevi olduğu *kavl* terkîplerinden bazılarıdır.⁹ Kur'ân'ın
bütünlüğünde ilâhî mesajların ve ahlakî ilkelerin *kavl* terkîplerine yüklendiği
müşâhede edilmektedir. Bu terkîpler bağlamında yalan ve aldatıcı söz söylemenin
yasaklandığı, din adamlarından ve inananlardan tatlı, yumuşak, yetkin, sağlam, et-
kili, tesirli, dokunaklı, gönlün ısındığı, ölçülü, içi dolu ve hikmetli söz söylemeleri ist-
tendiği görülmektedir. *Kavl* terkîplerine yüklenen bu tür öğretiler sâikinden hare-
ketle Kur'ân'da zengin bir anlam içeriğine sahip olan *kavl* terkîplerinin veya sıfatlı
kavl tamlamalarının izini sürmenin, Kur'ân'ın serdettiği birtakım ahlak ilkelerini ve
ilâhî mesajları tespit etmek konusunda önemli bir katkı sunacağı öngörülmekte-
dir.¹⁰

Kur'ân öncesi ilâhî kitaplardan Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'e bakıldığında,
Kur'ân'da başta din tebliği olmak üzere bireyin aile ve sosyal ilişkilerine dair iletişi-
min nasıl olması gerektiğine dair serdedilen *kavl* terkîplerinin izdüşümlerinin ol-
duğu görülmektedir.¹¹ Kur'ân'da kullanılan *kavl* terkîplerinin, Tevrât ve İncil'de
benzer ifadelerle izdüşümlerinin bulunması, ilgili kitapların birbirini tasdik ettiğini
göstermektedir. Bu bağlamda aşağıda Kur'ân'da kullanılan tüm *kavl* terkîplerinin
mâhiyeti tespit edilmeye çalışılırken, benzer ifadelerin izi Tevrât ve İncil'de sürül-
mekte ve Kur'ân ile mukayesesine değinilmektedir. Kur'ân'da kullanılan bazı *kavl*

⁶ İbn Manzûr, "kvl", 11/572.

⁷ <https://biblehub.com/texts/genesis/15-1.htm> (28.11.2022).

⁸ Kur'ân'da kullanılan *kavl* kökünün, Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de eşdeğerleri ve buna dair detaylı
mülâhazalar için bk. Demir, *İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'ân'daki İktibâsların Mâhiyeti*, 59-70.

⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Kelâm 'alâ mes'eleti's-semâ'*, thk. Râşid b. 'Abdülâzîz el-Hamed (Riyâd: Dâru'l-
'Âsima, 1989), 244-245.

¹⁰ Elinizdeki bu çalışmada incelenen *kavl* terkîpleri Kur'ân'daki kullanım alanlarına bağlı olarak ele alınmış
tarzı ve makalede kapladığı hacim değişiklik arz etmektedir. Söz gelimi Kur'ân'da yedi kez geçen *kavl-
i ma'rûf* terkîbinin muhtelif anlamlar ve bağlamlarda kullanılması sebebiyle bir kez geçen *kavl-i sakîl*,
kavl-i sâbit, *kavl-i belîğ*, *kavl-i meysûr*, *kavl-i belîğ* ve *lahnu'l-kavl* gibi terkîplere göre ele alınmış tarzı
farklı olmaktadır.

¹¹ Tevhid, peygamberlik gibi inanç esasları ve dua-namaz, gusül, zekât-sadaka gibi ibadetler açısından
Kur'ân'ın Ahd-i Atîk'i tasdik ettiği öğretiler ve konular bulunmaktadır. Kur'ân'ın Tevrât'ı tasdik ettiği
mesajlar ve buna dair detaylı mülâhazalar için bk. Hakan Uğur, *Tevrât'ın Kur'an'a Arzı: Kur'ân'ın
Tevrât'ta Tasdik Ettiği Konular* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 131-372.

terkîplerinin izdüşümlerinin Tevrât ve İncil'de bulunmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bu konuda muhtelif sebeplerden söz edilebilir. Muhtemelen bu durum Kur'ân'ın farklı üslûp ve anlatılara sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

1. Kutsal Kitap'ta İzdüşümü Tespit Edilen Kavlı/Söz Terkîpleri

1.1. Kavlı-i Zûr

Kavlı-i-zûr terkîbinde yer alan *zûr* kelimesi, *ez-zever* kökünden türemiştir. *ez-Zûr* kelimesinin çoğulu *ezvâr* olup lügavî sözlüklerde göğüs (*sadr*), göğsün ortası (*vasatu's-sadr*), göğüs ortasındaki meyil (*meylün fi vasati's-sadr*), yalan söz ve yalan şahitlik (*sehâdetü'z-zûr ve kavlu'l-kezibi*), hakikatten sapmak, bir şeyden meyletmek/dönmek ve ziyaret etmek (*zâre-yezûru-zevr^{en}-ziyâret^{en}*) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹² Bir kimse bir diğerine yönelip ona gittiği zaman 'onu ziyaret etti' anlamında *zârehû*; 'doğruluktan/haktan ayrılmak (*el-meylu 'ani's-sıdkı*)' anlamında da *zûr* ifadesinin kullanımı söz konusudur. Kur'ân'da *ez-zûr* kelimesi, Hac (22/30), Furkân (25/72) ve Mücâdile (58/2) olmak üzere üç yerde geçmektedir. Kehf sûresinin 17. âyetinde geçen *tezâveru 'an kehfihim zâte'l-yemîn* ifadesi, 'mağaraların sağ tarafına yönelmek/meyletmek' anlamındadır.¹³

Hac sûresinin 30. âyetinde *kavlu'z-zûr* mürekkep olarak geçmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) aktardığına göre bu terkîp ile ne kastedildiği konusunda dört görüş ortaya konmuştur. İbn Mes'ûd'a (öl. 32/652-53) göre bu terkîp ile kastedilen şey, yalancı şahitliktir. Mücâhid b. Cebr'e (öl. 103/721) göre bu terkîp ile mutlak anlamda 'yalan' kastedilmektedir. Ebû Mâlik'e göre bu terkîple 'şirk' murâd edilmektedir. Zeccâc'a (öl. 311/923) göre ise bu terkîp, müşriklerin hayvanlar hakkında 'bu helâldir, bu da harâmıdır' demelerini zemmetmek için kullanılmaktadır.¹⁴ Kur'ân'da *kavl* kelimesinin *efvâh* veya *elsine* ile birlikte kullanıldığı bütün pasajlarda¹⁵ *kavl* ifadesinin anlamı 'zûr, bâtil, yalan ve iftira' olmaktadır.¹⁶ Münâfikların imân ettiklerini dille ikrâr edip kalben imân edenlere buğzettiklerinin ifade edildiği; mücâmele yoluyla güzel söz söyleyip gönülden tersini dileyenlerin açıklandığı; müşriklerin Allah'ın helâl kıldığını harâm, harâm kıldığını helâl saydıkları; Ehl-i kitâbın Allah'a çocuk isnâd etmeleri; ifk kıssası; evlatlıkların babalıklarına isnâd edildiği bağlamlarda *kavl* kelimesinin *efvâh* veya *elsine*'ye isnâd edildiği görülmektedir.

İnsanoğlu ağız ve diliyle konuştuğu bilinen bir gerçek olmasına rağmen Kur'ân'da çok sayıda yerde *kavl* ifadesinin *efvâh* veya *elsine* ile birlikte

¹² İbn Manzûr, "zvr", 4/333-339.

¹³ Cârullâh Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil*, thk. Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd vd. (Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998), 3/570; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 5/117.

¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 5/429.

¹⁵ Âl-i 'İmrân 3/167, el-Mâide 5/41, et-Tevbe 9/8, 30, en-Nahl 16/116, el-Kehf 18/5, en-Nûr 24/15, el-Ahzâb 33/4, el-Feth 48/11.

¹⁶ "Kullu kavlin fi'l-Kur'âni makrûnun bi-efvâhin ve bi-elsinetin fehvü zûrun" bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 5/33. Ayrıca bk. Râgib el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnan Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2002), "fvh", 650; Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. 'Adnân Derviş vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 702.

zikredilmesinin sebebi konusunda müfessirler temelde üç görüş ileri sürmüşlerdir: (i) “*Yektubûne'l-kitâbe bi-eydihim*” (el-Bakara 2/79), “*yekûlûne bi-efvâhihim*” (Âl-i İmrân 3/167) ve “*Ve lâ tâirîn yetîru bi-cenâheyyhi illâ ümemün*” (el-En'âm 6/38) örneklerinde olduğu gibi *kavl* kelimesinin bu iki ifadeye isnâdı te'kîd içindir. *Kavl* kelimesinin sâkîte isnâdı, rıza göstermesi veya rızaya işaret etmesi takdirde mecâz anlamında da olabilmektedir.¹⁷ (ii) *Kavl* kelimesinin *efvâh* ve *elsineye* isnâd edilmesinin nedeni, ileri sürülen iddiaların, sözlerin herhangi bir burhâna, delile dayanmayan boş iddialar ve cahilâne sözler (*kavl^{un} sâzic^{un}*) olduğunu ifade etmeye dönüktür.¹⁸ (iii) *Kavl* kelimesinin bu iki ifadeye isnâd edilmesinin sebebi, ortaya konulan argümanları sahiplerine ilzâm ettirmek içindir. Dolayısıyla ileri sürdükleri iddiaları, inkâr etmeleri gibi olası bir duruma set çekmek amacına dönüktür.¹⁹ *Kavlu'z-zûr* terkîbinin, hadis metinlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Bir hadiste bu terkîp “*Elâ ve kavlu'z-zûr ve şehâdetü'z-zûr/Yalan söz ve yalan şahitlikten kaçının.*”²⁰ şeklinde geçmektedir. Bu hadiste ‘yalan söz’ ve ‘yalancı şahitlik’ büyük günahların beyân edildiği bağlamda açıklanmış ve bu tür günahlar içerisinde zikredilmiştir. Başka bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Size büyük günahların en büyüğünden haber vereyim mi? Yalan söz veya yalancı şahitliktir (kavlu'z-zûr ve şehâdetu'z-zûr).*”²¹

Yahudiliğin kutsal metinlerine bakıldığında sadakat ve doğruluğun ahlakî ilkelere olarak esas alındığı, yalan söz ve yalancı şahitliğin tenkit edildiği görülmektedir. Yalan sözün, yalancı şahitliğin yasaklandığı ve yerildiği başlıca pasajları şöyle sıralamak mümkündür: “*İsrâil'de çirkin şeyler yaptılar; komşularının karlılarıyla zina ettiler, onlara buyurmadığım halde adımla yalan sözler söylediler.*”²² “*Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin.*”²³ “*Yalan söz/haber taşımayacaksınız. Haksız yere tanıklık ederek kötü kişiye yan çıkmayacaksınız.*”²⁴ “*Çalmayacaksınız. Hile yapmayacaksınız. Birbirinize yalan söylemeyeceksiniz. Benim adımla yalan yere ant içmeyeceksiniz.*”²⁵ Bu pasajlarda görüleceği üzere Yahudiliğin kutsal metinlerinde Allah, kendisi adına yalan yere yemin edilmesini yasaklamış ve hayatın her evresinde, her işte doğru sözlü olunması gerektiğini emretmiştir. Matta, Markos ve Luka İncil'lerinde de “*Yine atalarımıza, 'Yalan yere ant içmeyeceksin, ama Rabbin önünde içtiğin antları*

¹⁷ 'Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 1/151, 436; İbn 'Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/539.

¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/481.

¹⁹ İbn 'Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/539; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 10/168-169.

²⁰ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nasr (Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 2001), “Edeb”, 6; “Diyât”, 2. Ayrıca bk. Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2009), “Ahkâm”, 32.

²¹ Buhârî, “Edeb”, 6.

²² *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2001), Yer.29:23.

²³ Çık.20:16.

²⁴ Çık.23:1. Sa'adya Gaon (882-942) yukarıdaki ifadeyi, “yalan sözü/haberî, [kesinlikle] kabul etmeyeceksin” (*lo tekabel şem'a dişkar*) şeklinde vermektedir. Söz konusu pasajı da Arapça'ya “lâ takbel haberen zûren” şeklinde çevirmiştir. Onun bu çevirisi de Kur'ân'da kullanılan *kavl-i zûr* terkîbinin Ahd-i Atîk'te izdüşümünün bulunduğu göstermektedir. Sa'adya Gaon, *Tefsîru't-Tevrat bi'l-Arabîyye*, thk. Nuh Arslantaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1/220, 874.

²⁵ Lev.19:11-12.

yerine getireceksin' dendiğini duydunuz. Oysa ben size diyorum ki, hiç ant içmeyin: Ne gök üzerine, çünkü orası Tanrı'nın tahtıdır; ne yer üzerine, çünkü orası O'nun ayak taburesidir; ne de Yeruşalim üzerine, çünkü orası Büyük Kral'ın kentidir."²⁶ pasajı yer almakta ve doğruluğun önemli bir erdem olduğu ve yalan yere ant içmenin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Netice olarak hem Kur'ân'da hem Kur'ân öncesi Yahudilik ve Hristiyanlık kutsal metinlerinde, yalan sözün ve yalancı şahitliğin yasaklandığı çok sayıda pasajın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sadakatın ve doğru sözlülüğün ilâhî metinlerde önemli bir ahlakî ilke olduğu ve mânevî hayatın düzenlenmesinde büyük bir rolü bulunduğu söylenebilir.

1.2. Kavli Ma'rûf

Kavli ma'rûf terkiibinde yer alan *ma'rûf* kelimesi 'urf kökünden türemiş olup sözlükte 'bilmek, tanımak, düşünerek veya inceleyerek kavramak' gibi manalarda kullanılmaktadır. "Ma'rûf" kelimesi ise, 'örfe uygun, yabancı olmayan, yadırganmayan, bilinen, tanidik' anlamlarına gelmektedir. 'İrfân, ma'rîfet ve 'örf kelimeleri de aynı kökten türemiştir.²⁷ Kur'ân'da *kavli ma'rûf* terkiibi, Bakara (2/235, 263), Nisâ (4/5, 8), Ahzâb (33/32) ve Muhammed (47/21) olmak üzere dört sûrede ve toplamda altı kez geçmektedir. Kur'ân bütünlüğünde *kavli ma'rûf* terkiibinin, hangi bağlamlarda kullanıldığını ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Zemahşerî (öl. 538/1144), Nisâ sûresinin 5. âyeti bağlamında ma'rûf ve münker terimlerini tanımlamaktadır. Ona göre *ma'rûf*, söylem olsun, eylem olsun, aklen veya dinen güzel olduğundan dolayı gönlün ısındığı ve sevdiği her şeydir. Çirkinliği sebebiyle insanın içinin ısınmadığı, yadırgadığı her şey de *münker*dir.²⁸

İslâm'da doğum ve hayat kadar ölümün de tabii karşılanması ve ilâhî takdire rıza gösterilmesi istenmiştir. Bununla birlikte kocası ölen veya bâin bir talâk nedeniyle evliliği sona eren kadının "evlenme yasağı bulunan iddet süresince yas tuttuğu izlenimini verecek şekilde üzüntüsünü dışa vurmasını, çevresinin yadırgayacağı şekilde memnun ve mutlu görünmekten sakınma durumu" (*ihdâd*)²⁹, İslâm 'ulemâsı tarafından makbûl addedilmiştir. İddet günlerini henüz tamamlamayan dul kadınlarla evlilik teklifinin nasıl olması gerektiği anlatılırken 'örfe uygun konuşmalar' anlamında *kavli ma'rûf* (el-Bakara 2/235) terkiibi kullanılmaktadır. Zemahşerî ve İbnü'l-Cevzî'ye göre söz konusu âyette geçen "*illâ en takûlû kavli ma'rûfen*" ifadesinin anlamı, nikâh talebinin ta'riz yoluyla bildirilmesidir. Dolayısıyla nikâh talebini açıkça söylemek yerine ima ve işaret etmek suretiyle ifade etmesidir. Bir başka ifadeyle söz konusu âyette geçen *kavli ma'rûf*, 'yadırganmayan ve örfeye uygun olan sözleşmenin dışında nikâhlama talebinde bulunmayın' anlamına gelmektedir.³⁰

İslâmî ilimler terminolojisinde, Allah'ın hoşnutluğunu elde etme maksadıyla bireyin aynî veya nakdî yardımında bulunmak suretiyle muhtaçlara malından

²⁶ Mat.5:33-35; Mar.10:19, 14/56; Luk.18:20.

²⁷ Halîl b. Ahmed, "arf", 3/135-136; İbn Manzûr, "arf", 9/236-240.

²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/21.

²⁹ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 4/129. Ayrıca bk. Mustafa Bakır, "İhdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/530-532.

³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/459-460; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/235.

harcama yapma eylemi, *infâk* terimiyle ifade edilmektedir.³¹ Kur'ân'ın bütünlüğüne bakıldığında muhtaç ve fakirlere verecek malı bulunmadığında bireyin onlara güzel sözler söyleyerek gönüllerini alması da bir tür *infâk* sayılmaktadır. Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin dikkat etmeleri gereken hususlardan söz edilirken 'tatlı bir söz' anlamında *kavl^{un} ma'rûf^{un}* terkîbi kullanılmaktadır. Bakara sûresinin 263. âyetinde tatlı bir söz (*kavl^{un} ma'rûf^{un}*) ve bağışlanmanın, peşinden incitmenin geldiği sadakadan daha hayırlı olduğu ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle kötülükleri savmanın, yararlı işleri yapmaktan önce geldiği saygın ve onurlu bir varlık olarak kabul edilen insanın, onur ve saygınlığının hayat boyu korunmasının amaçlandığı söylenebilir. Akli ermeyip mallarını saçıp savuranların ve gereksiz yere harcama yapanlara karşı velilerin nasıl bir tutum sergilemesi gerektiğinin anlatıldığı Nisâ sûresinin 5. âyetinde 'ma'kûl bir açıklama' anlamında *kavl^{en} ma'rûf^{en}* terkîbi kullanılmaktadır. Bu âyette ergenlik çağına ulaşmış ve temyiz gücüne sahip olmakla birlikte harcamalarındaki ölçsüzlük sebebiyle kısıtlı sayılanlar (*sefih*) hakkında malî hakların korunmasına dair önerilerde bulunmaktadır.

Kur'ân'da ölen bir kimsenin geride bıraktıklarından taksim sırasında kendilerine mîrâs düşmeyen yakınlar, yetimler ve düşkünlere karşı takip edilmesi gereken usûlden söz edilirken 'uygun söz' anlamında *kavl^{en} ma'rûf^{en}* (en-Nisâ 4/8) terkîbi geçmektedir. Bu âyette söz konusu kimselerin nasiplendirmeleri ve onlara uygun sözler söylenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu âyete göre mal, miktar bakımından çok olması durumunda mîrâstan pay hak etmemekle birlikte paylaştırmada hazır bulunan akraba yahut yetim ve fukarâya, ikrâmda bulunmak ve onları mîrâstan mahrum etmemek gerekmektedir. Ancak tereke/mîrâs küçük bir şeyler vermeye dahi imkân vermeyecek kadar az ise bu durumda ilgili kimselere özür beyân etmek kâfi sayılmaktadır. Kurtubî'nin (öl. 671/1273) belirttiğine göre bu âyette geçen *kavl-i ma'rûf* terkîbinin anlamı, "Buyurun alın, Allah size bereket ihsân etsin." veya "Keşke bundan daha fazlasını verebilseydim." şeklinde telkinlerde bulunmaktır. Terekenin az olup ilgili kimselere hiçbir şey verilmeyecek olursa da en azından onlara güzel bir söz söylenmeli ve bir çeşit özür dilenmelidir.³² Son tahlilde denilebilir ki bu âyette İslâm'ın olmazsa olmazı sayılan sosyal adalet, merhamet, îsâr ve şefkat erdemleri insanlığa telkin edilmektedir.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hanımlarının sosyal ilişkilerinin nasıl olması gerektiği anlatılırken, edâlı-işveli konuşmalarını gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Ahzâb sûresinde (33/32) kötü düşünceli birinin yanlış bir ümide kapılmasına yol açmayacak şekilde konuşmak anlamında *kavl^{en} ma'rûf^{en}* ifadesi kullanılmaktadır. Muhammed sûresinde (47/21) müşriklerle savaşmak emredildiğinde kalplerinde maraz olanların ölüm döşeğindeki biri gibi baygın baygın bakmak yerine nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiği anlatılırken 'münasip sözler' anlamında *kavl^{un} ma'rûf^{un}* ifadesi geçmektedir. Bu âyette savaş emri geldiğinde mü'minlerin münasip sözler sarfederek itaat etmeleri gerektiği belirtilmektedir.

³¹ *Enfaka* fiilinin masdarı olan ve 'harcamak, tüketmek' anlamına gelen infâk kelimesi Kur'ân'da, *enfeka*, *enfakü*, *enfakte*, *enfaktüm*, *tünfiku* gibi kalıplarıyla çok sayıda yerde geçmektedir. bk. İsfahânî, "nfk", 819.

³² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/83, 86.

Kavl-i ma'rûf terkîbinin Kur'ân'daki kullanım alanını ana hatlarıyla yukarıda tespit etmeye çalıştık. Yahudi kutsal metinlerine bakıldığında tatlı sözün ve iyiliğin esirgenmemesi gerektiği öğütlenmektedir: “*Bilge yürekliye akıllı denir, tatlı söz ikna gücünü artırır... Hoş sözler petek balı gibidir, cana tatlı ve bedene şifadır.*”³³ Hıristiyanlığın kutsal metinlerine de bakıldığında bu terkîbin Kur'ân'daki kullanımı gibi iyiliğin, el açıklığının ve paylaşmanın tavsiye edildiği ancak *kavl-i ma'rûf*un doğrudan izdüşümü olarak değerlendirilebilecek bir ifadenin bulunmadığı görülmektedir.³⁴

1.3. Kavl-i Sâbit

Kavl-i sâbit terkîbinde yer alan *sâbit* kelimesi, *sebt* kökünden türemiştir. Sâbit kelimesi sözlükte, ‘güvenilir ve sağlam olmak’ anlamlarına gelmektedir.³⁵ Kur'ân'da *kavl-i sâbit* terkîbi, “*Allah, imân edenleri dünya hayatında da âhirette de bu sağlam söz (bi'l-kavlî's-sâbiti) üzerinde sağlamca tutar; zâlimleri ise (yapmaları gerektiğinin tersini yaptıkları için) saptırır.*”³⁶ âyetinde olmak üzere, sadece bir kez geçmektedir. Hz. Peygamber'den aktarılan bir hadise göre *kavl-i sâbit*, ‘mü’mine kabirde soru sorulduğu zaman Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed’in Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik etmesi’dir.³⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in bu terkîbi, *kelime-i tevhid* olarak tefsir ettiği anlaşılmaktadır.³⁸ Mekhûl en-Nesefî’ye (öl. 318/930) göre de *kavl-i sâbit* terkîbinin anlamı, *lâ ilâhe illa'llâh*tır. Dolayısıyla bu âyette imân, *kavl* kelimesiyle ifade edilmektedir.³⁹ Zemahşerî’ye göre ise ilgili âyette geçen *kavl-i sâbit* terkîbi, delil ve kanıtlarla sahibinin aklında iyice sabitlenip sağlamlaşmış olan, sahibinin de tamamen mutmain olarak kabul edip inandığı sözdür.⁴⁰

Yahudilik ve Hıristiyanlık kutsal metinlerinde yer alan “*Söylediğim yetkin/sağlam sözleri dinleyin, ağızımı doğruları söylemek için açarım.*”⁴¹ pasajı *kavl-i sâbit* terkîbinin izdüşümü olarak mütalaa edilebilir. Benzer şekilde Pavlus’tan Timoteos’a İkinci Mektup bölümünde görülen “*sağlam öğretisi/söz*” ifadesi de *kavl-i sâbit*in izdüşümü olduğu söylenebilir: “*Öyle bir zaman gelecek ki, sağlam öğretilere/söze katlanamayacaklar. Kulaklarını okşayan sözler duymak için çevrelerine kendi arzularına uygun öğretmenler toplayacaklar.*”⁴²

³³ Özd.16:21, 24. Konu ile ilgili diğer pasajlar için bk. Özd.12:14, 18; 27:27.

³⁴ *Kavl-i ma'rûf*un dolaylı izdüşümü olarak mütalaa edilebilecek pasajlar için bk. Mat.12:34-35; 1Ti.6:18; 1Pe. 3:7-11; Gal.6:7-10.

³⁵ İbn Manzûr, “sbt”, 2/19-20.

³⁶ İbrâhîm 14/27.

³⁷ Buhârî, “Tefsir”, 175. Ayrıca bk. Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Medîne: Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tıba'ati'l-Mushafî's-Şerif, ts.), 8/2391.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/361.

³⁹ Nesefî'nin yukarıdaki görüşünü temellendirmek için Âl-i İmrân (3/64), En'âm (6/115), İbrâhîm (14/27), Fâtır (35/10), Zuhruf (43/28) ve Feth (48/26) sûrelerinde geçen birtakım âyetlerle istidlâl ettiği görülmektedir. Buna göre Kur'ân bütünlüğünde imân, kelime olarak ortaya konduğu gibi *kavl* olarak da adlandırılmıştır. bk. Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fazl en-Nesefî, *er-Red 'ale'l-bida' ve'l-ehvâ'i'd-dâleti'l-mudille*, thk. Marie Bernard vd. (Institut Français D'archéologie Orientale, 1980), 16/318.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/379.

⁴¹ Özd.8:6. *Kavl-i sâbit* terkîbinin dolaylı izdüşümleri için bk. 2Ti.4:3; Tit.1:9.

⁴² 2Ti.4:3.

1.4. Kav-i Sedîd

Arap dilinde 'hedefini bulan ok' anlamında *sehm^{ün} kâsid^{ün}*; 'oku hedefe tutturdu/oku hedeften sapmadı' anlamında *sedde's-sehmü nahve'r-ramyeti* denilir. Eksik ve gediği kapatan her şeye *sidâd* denilmekte ve *es-seddu* ve *es-süddu* kelimeleri de dağ ve engel anlamlarında kullanılmaktadır. *Kul kav^{en} seded^{en}/sedâd^{en}/sedîd^{en}* ifadesi, 'doğru/isabetli söz söyle' anlamında kullanılmaktadır.⁴³ *Kav-i sedîd*, 'hakka götüren söz'; *sedâd* kelimesi ise 'hakka yönelmek ve ölçülü söz söylemek' anlamına gelmektedir. Kur'ân'da s-d-d kökünden türeyen kelimeler altı yerde geçmektedir. 'Manevî set, engel' anlamında *sedd^{en}* (el-Kehf 18/94, Yâsîn 36/9); 'iki engel set, iki dağın arası' anlamında *es-seddeyn* (el-Kehf 18/93) ve 'doğru/dosdoğru/yararlı söz' manasında *kav-i sedîd* (en-Nisâ 4/9, el-Ahzâb 33/70) ifadeleri Kur'ân'da zikredilmektedir.

'Asılsız, mesnetsiz ve kaçınılması gereken söz' anlamında kullanılan *kavlu'z-zûrun* tam zıddı olan *kav-i sedîd* terkibi, Kur'ân bütünlüğünde iki bağlamda kullanılmaktadır. Zemahşerî ve İbnü'l-Cevzî'ye göre "*Arkalarında küçük ve âciz çocuklar bırakmaları durumunda onlar için endişe edecek olanlar, dikkatli olsunlar ve Allah'tan sakınıp dosdoğru konuşsunlar (kav^{en} sedîd^{en})*" (en-Nisâ 4/9) âyetinde geçen *kav-i sedîd* konusunda üç ihtimalden söz edilebilir. Vâsîler söz konusu olduğunda *kav-i sedîd*, vâsîlerin yetimleri kırmamaları, onlarla kendi çocuklarıyla konuşuyormuş gibi güzel bir edele ve rahat hissetmelerini sağlayarak konuşmaları ve onları 'yavrum, evladım (*yâ büneyye/yâ veledî*)' şeklinde çağrılmalarıdır. Hastanın yanında oturanlar söz konusu ise *kav-i sedîd*, onların ölüm döşeğindeki hastanın vasiyet etmek istediği takdirde 'vasiyetinde aşırıya kaçıp da çocuklarını helak etme' demeleridir. Dolayısıyla ölüm döşeğindeki vasiyet eden hastaya, itidalli davranması konusunda telkinlerde bulunmaktır. Mîrâs paylaşanlar söz konusu olduğunda ise *kav-i sedîd* ifadesi, oradakilerle güzel ve nazik konuşmaları anlamına gelmektedir.⁴⁴

Zemahşerî'ye göre "*Ey imân edenler! Allah'tan sakınıp doğru söz söyleyin.*"⁴⁵ âyetinde, bazılarının sözlerinde bir ölçü ve doğruluk olmadan (*min gayri kasdⁱⁿ ve 'adlⁱⁿ fi'l-kavli*) Zeyneb bint Cahş (öl. 20/641) ile ilgili ileri geri konuşmaktan neyedilmeleri ve sözlerini daima doğruluğa yöneltmeleri murât edilmiştir.⁴⁶ Muhammed Esed'e (1900-1992) göre söz konusu âyette geçen *kav-i sedîd* terkibi kelime anlamıyla, "taşı gediğine koyduran söz (*a saying that hits the mark*)", yani doğru ve yerinde söylenen söz anlamına gelmektedir. Bu terkîp özünde başkaları hakkında, bütün gizli anlamlardan, imâlardan ve yersiz kuşkulardan arınmış bir şekilde konuşmayı ve gerçeği, abartmadan ve azaltmadan olduğu gibi aktarmayı ifade etmektedir.⁴⁷

Kav-i zûr bölümünde temas ettiğimiz üzere Kur'ân öncesi Yahudilik ve Hıristiyanlık kutsal metinlerinde sadakat, doğruluk ve doğru sözlülük önemli ahlaki

⁴³ İbn Manzûr, "sdd", 3/207-210.

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/30-31, 5/101; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2/21-22.

⁴⁵ el-Ahzâb 33/70.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/101.

⁴⁷ Muhammed Esed, *The Message of Qur'an/Kur'ân Mesajı*, çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 1031.

ilkeler olarak kabul edilmektedir. Kavl-i sedîd ile ilişkili olarak değerlendirilebilecek pasajların da her iki kutsal metinde de bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Yahudiliğin kutsal metinlerinde geçen “Öyle ki, güvenilir, doğru sözleri bilesin, Böylece seni gönderene güvenilir yanıt verebilesin.”⁴⁸; “Doğru söz acıdır!”⁴⁹ şeklindeki pasajlar kavl-i sedîdin izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde de İslâm’da olduğu gibi din adamlarından, özde ve sözde tutarlı ve doğru söz söylemenin tavsiye edildiği görülmektedir: “Öğretişinde dürüst ve ağırbaşlı ol, kim senin kınayamayacağı doğru sözler söyle.”⁵⁰; “Benden iştmiş olduğun doğru sözleri örnek alarak imanla ve Mesih İsa’da olan sevgiyle bunlara bağlı kal.”⁵¹

1.5. Kavl-i Meysûr

Kavl-i meysûr terkîbinde yer alan meysûr kelimesi, *yûsr* kökünden türemiştir. *Yûsr* kökü de ‘zorluk’ anlamında kullanılan ‘*usr*’ kelimesinin zıddıdır. Arap dilinde ‘iş kolaylaştı’ anlamında *yûsire’l-emru* ve ‘iş zorlaştı’ manasında ‘*usire’l-emru*’ ifadeleri kullanıldığı gibi ‘adam mesut oldu’ anlamında *sû’ide’r-raculî* ve ‘adam sıkıntıya düştü’ anlamında *nühise’r-raculî* şeklinde ifadeler de bulunmaktadır. ‘Sözü ona yumuşak söyledim/kolaylaştırdım’ anlamında *yessertu/eysiru lehül-kavle* denilmektedir. *Kavl-i meysûr* terkîbinde yer alan meysûr kelimesi de ism-i mef’ûl olup ‘kolay’ anlamındadır.⁵² Kur’ân’da “yumuşak, tatlı, kolaylaştırıcı, gönül alıcı, ümit verici, yatıştırıcı, teselli edici söz” manasında kullanılan *kavl-i meysûr* terkîbi, sadece bir yerde geçmektedir. “*Rabbinden beklediğin bir rahmeti elde etmek için onlardan yüz çevirmek durumunda kalırsan, onlara hiç olmazsa gönül alıcı tatlı bir söz söyle (fe-kul lehüm kavlen meysûran).*”⁵³ âyetinde görüleceği üzere, bireyin ihtiyaç sahibi bir kimseye verebilecek bir şeyi olmadığı durumda *kavl-i meysûr* öğütlenmektedir. Dolayısıyla Kur’ân’da bireyin ‘ihtiyaç içinde olduğunu açıklayanlara’ yardım edemeyecekse, onlara nasıl davranması gerektiğinin açıklandığı bağlamda geçen *kavl-i meysûr* terkîbi, bir tür ‘tatlı dille mazeret ifade etmek’ (*el-i’tizâru’l-makbûl*) anlamına gelmektedir.⁵⁴ Fahreddin er-Râzî’ye (öl. 606/1210) göre söz konusu âyette geçen *kavl-i meysûr* terkîbi konusunda üç ihtimalden söz edilebilir. *Kavl-i meysûr*, en güzel biçimde, kibarca geri çevirmektir (*er-reddu bi’t-tarîkî’l-ehsen*). *Kavl-i meysûr*, yumuşaklıkla, gönül alıcı bir şekilde ve yokuşa sürmeden onları savmaktır. *Kavl-i meysûr*, Bakara sûresinin 263. âyetinde geçtiği gibi *kavl-i ma’rûf* anlamındadır. *Kavl-i ma’rûf* tekellûf ve külfet gerektirmeyen tatlı söz demektir.⁵⁵

Kutsal Kitap bütünlüğünde doğrudan ve birebir *kavl-i meysûr* terkîbine karşılık gelen bir ifadenin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte *kavl-i meysûr* terkîbinin *kavl-i ma’rûf* ile aynı anlamda olduğu düşünüldüğünde daha önce Tevrat

⁴⁸ Özd.22:21.

⁴⁹ Eyü.6:25.

⁵⁰ Tit.2:7-8.

⁵¹ 2Ti.1:13. Kavl-i sedîd terkîbinin diğer izdüşümleri için bk. 1Ti.6:3-5.

⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/513-514; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil*, thk. Yûsuf 'Ali Bûdeyvi (Beyrût: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1998), 2/254.

⁵³ el-İsrâ 17/28.

⁵⁴ Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. 'Abdurrahmân 'Umeyra (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1997), 3/307.

⁵⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 20/196.

ve İncil'den serdettiğimiz pasajlar, bu terkîbin de izdüşümü sayılabilir. Keza *kavl-i meysûrun*, “tatlı bir söz” anlamına gelen *kavl-i leyyin* ile aynı manada olduğu kabul edildiğinde ilerleyen sayfalarda Tevrat ve İncil'den sunacağımız pasajlar da bu terkîbin izdüşümü olarak kabul edilebilir.

1.6. Kavl-i Belîğ

Kavl-i belîğ terkîbinde geçen belîğ kelimesi, *bülûğ* kökünden türemiştir. *Bülûğ* kelimesi de sözlükte, ‘erişmek ve yetişmek’ manalarına gelmektedir.⁵⁶ Kur'ân'da b-l-ğ kökü toplamda 77 yerde geçmektedir. Fiil formuyla bu kelimenin ‘ulaştırmak/tebliğ etmek’ (el-A'râf 7/68) ve ‘yerine getirmek’ (et-Talâk 65/3); isim formuyla ‘kesin/üstün delil’ (el-En'âm 6/149), ‘sağlam yeminler’ (el-Kalem 68/39) ve ‘etkili söz’ (en-Nisâ 4/63) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. ‘Dokunaklı, etkili, tesirli, içi dolu ve hikmetli söz’ anlamında *kavl-i belîğ* terkîbi, Kur'ân'da sadece bir yerde, münâfiklara nasıl davranılacağı anlatıldığı bağlamda kullanılmaktadır: “*Bunlar, kalplerindeki Allah'ın iyi bildiği kimselerdir. Sen bunlara aldırma da öğüt vermeye devam et, içlerine işleyen etkileyici sözler söyle onlara...*”⁵⁷ Zemahşerî'ye göre bu âyette geçen *kavl-i belîğ* terkîbi “Onlara, yüreklerine işleyen, üzülecekleri ve korkuyu iliklerine kadar hissedecekleri etkileyici bir söz söyle” anlamındadır.⁵⁸

Yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerinde de “etkili, dokunaklı söz” anlamında *kavl-i belîğ* terkîbinin izdüşümü olarak değerlendirilebilecek şu pasajların bulunduğu görülmektedir. “*Yüreklerine dokunacak güzel sözlerle onlara güven verdi.*”⁵⁹; “*Yeruşalim halkına dokunaklı sözler söyleyin. Angaryanın bittiğini, suçlarının cezasını ödediklerini, günahlarının cezasını Rabb'in elinden iki katıyla aldıklarını ilan edin.*”⁶⁰

1.7. Kavl-i Kerîm

Kavl-i kerîm terkîbinde yer alan kerîm kelimesi, *kerem* veya *kerâmet* kökünden türemiş olup sözlükte ‘cömert olmak, ihsân etmek, karşılık beklemezsizin vermek, iyi/ahlaklı/asil ve değerli olmak’ gibi anlamlara gelmektedir. el-Kerîm, Allah'ın isimlerinden (*esmâ-i hüsnâ*) biri olup Kur'ân'da on yedi yerde Allah'a isnâd edilmektedir.⁶¹ el-Kerîm isminin anlamı ‘çok cömert olan, övgüye layık vasıfları şahsında toplayan (*el-câmiu li-envâ'i'l-hayri ve'-ş-şerefi ve'l-fezâilî*)’ demektir.⁶² İbnü'l-'Arabî'ye (öl. 638/1240) göre ise el-Kerîm, ‘isteyene karşılıksız veren’ demektir.⁶³ Kur'ân'da *kavl-i kerîm* terkîbi, sadece bir yerde kullanılmaktadır. Bireyin yaşlı anne ve babasına nasıl davranması gerektiği ifade edilirken ‘efendice sözler’ anlamında *kavl-i kerîm* ifadesi geçmektedir: “*Senin Rabbin şuna da hükmetmiştir ki; kendisinden*

⁵⁶ İbn Manzûr, “blg”, 8/419-420.

⁵⁷ en-Nisâ 4/63.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/99.

⁵⁹ Yar.50:21.

⁶⁰ Yşa.40:2

⁶¹ Kütüb-i Sitte müelliflerinden İbn Mâce ve Tirmizî'nin *el-Kerîm* ismini, *esmâ-i hüsnâ* listesinde yer verdikleri müşâhede edilmektedir. bk. İbn Mâce, “Du'â”, 10; Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Da'avât”, 82, “Edeb”, 41.

⁶² İbn Manzûr, “krm”, 12/510.

⁶³ Muhyiddin İbnü'l-'Arabî, *Keşfü'l-mâ'nâ 'an sırrı esmâillâhî'l-hüsnâ*, thk. Pablo Beneito (Kum: Menşurâtu Behşayiş, 1419), 107.

başkasına kulluk etmeyiniz, ana-babanıza iyi davranasınız... İkisinden biri veya her ikisi senin yanında yaşlılığa erecek olurlarsa, onlara 'öf' bile deme, onları azarlama. Ver her ikisine de güzel sözler söyle (ve kul lehümâ kavlen kerîmen)"⁶⁴

Kavl-i kerîm terkîbine dair yaklaşımları şöyle sıralamak mümkündür: Sa'îd b. Müseyyeb'e (öl. 94/713) göre 'anne ve babaya ihsân etmek' anlamında kullanılan *kavl-i kerîm* ifadesinin anlamı, suçlu bir kölenin, kaba ve haşin efendisine karşı söyleyeceği sözler (*kavlu'l-'abdi'l-müznibi li's-seyyidi'l-fezzi*) demektir. İbn Cüreyc'e (öl. 150/767) göre ise bu terkîbin anlamı, bireyin bulabileceği en güzel sözleri söylemesidir (*ehsenü mâ tecidu mine'l-kavli*).⁶⁵ Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre *kavl-i kerîm* geçtiği İsrâ sûresinin 23. âyetinde evladın, ana-babasına 'gönül alıcı güzel sözler' söylemesi emredilmiş ve onlara 'öf' demesi ve dolayısıyla 'sert sözler' söylemesi yasaklanmıştır. Ona göre evlat, öf demekten ve sert sözler söylemekten kaçınırsa, ondan sonrası yumuşak ve latif söz olur.⁶⁶ Zemahşerî ise söz konusu âyette geçen terkîbi, 'anne ve babaya güzel ahlakın, edebin ve olgun karakterin, kişiliğin gerektiği güzel sözler' şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁷

Yukarıda *kavl-i kerîm* terkîbinin Kur'ân'daki bağlamını ve ilişkili olduğu konuyu ana hatlarıyla tespit etmeye çalıştık. Yahudiliğin kutsal metinlerine de bakıldığında "*Kaygılı yürek insanı çökertir, ama güzel söz sevindir.*"⁶⁸; "*İsrail ve Yahuda halkına verdiğim güzel sözü yerine getireceğim günler geliyor' diyor Rab.*"⁶⁹ pasajları gibi *kavl-i kerîm* terkîbinin doğrudan izdüşümü olarak değerlendirilebilecek ifadelerin bulunduğu müşâhede edilmektedir. Keza Kur'ân bütünlüğünde *kavl-i kerîm* ilişkili olduğu konuların da yahudi kutsal metinlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân öncesi metinlerde de bireyin bakıma muhtaç olsun olmasın genel anlamda ebeveynine karşı saygılı olması gerektiği ve onlara lanet edenin veya sövenin ölümü hak ettiği vurgulanmaktadır.⁷⁰ Ayrıca anne ve babaya iyilik etmenin, ömrü uzatacağı belirtilmektedir: "*Annene babana saygı göster. Öyle ki, Rabbin sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun.*"⁷¹ "*Annesine ya da babasına lanet eden herkes kesinlikle öldürülecektir. Annesine ya da babasına lanet ettiği için ölümü hak etmiştir.*"⁷² "*Annesine ya da babasına sövenin, ışığı zifiri karanlıkta sönecektir.*"⁷³ Bu pasajlarda geçen ifadelerin ve genel hatlarıyla bağlamın *kavl-i kerîm* terkîbinin dolaylı izdüşümleri olduğu söylenebilir. Keza Matta, Markos ve Luka İncil'lerinde de anne ve babaya karşı saygılı olmak ve onları üzecek söz ve davranışlardan kaçınmak tavsiye edilmektedir. Ayrıca yeryüzünde uzun ömürlü olmak isteyen bireylerin anne ve

⁶⁴ el-İsrâ 17/23.

⁶⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdülmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 14/549.

⁶⁶ Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 8/255.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/507.

⁶⁸ Özd.12:25.

⁶⁹ Yer.3:14. *Kavl-i kerîm* doğrudan izdüşümü sayılan bir diğer pasaj için bk. Vai.12:10.

⁷⁰ Hz. Mûsâ'ya Sînâ'da taş tabletler üzerine yazılı olarak verilen "On Emir" in ilk beş maddesi, doğrudan Allah hakları ve dolayısıyla Allah ile insanlar arası ilişkilerle ilgilidir. Allah haklarından sonraki ilk emir ise anne ve babaya itaattir.

⁷¹ Çık.20:12.

⁷² Lev.19:32, 20:9.

⁷³ Özd.20:20.

babalarına saygılı olmaları gerektiği tavsiye edilmektedir: *"Tanrı şöyle buyurdu: 'Annene babana saygı göstereceksin. Annesine ya da babasına söven kesinlikle öldürülecektir.'"*⁷⁴ *"Adamın biri İsâ'ya gelip, 'Öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım?' diye sordu. İsâ, 'Bana neden iyilik hakkında soru soruyorsun?' dedi. 'İyi olan yalnız biri var. Yaşama kavuşmak istiyorsan, O'nun buyruklarını yerine getir.' 'Hangi buyrukları?' diye sordu adam. İsâ şu karşılığı verdi: 'Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin.'"*⁷⁵ Hıristiyan kutsal metinlerinde müşâhede edilen bu ifadeler, kav-i kerîm terkîbinin dolaylı izdüşümü olarak mütalaa edilebilir.

1.8. Kav-i Leyyin

Kav-i leyyin terkîbinde yer alan leyyin kelimesi, *lîn* kökünden türemiş olup sözlükte 'yumuşak, gevşek, kolay' anlamlarına gelmektedir. *Leyyin* kelimesi, sertlik anlamında kullanılan *huşûnet* kelimesinin zıddı olarak kullanılmaktadır.⁷⁶ L-y-n kökünden türeyen kelimeler Kur'ân'da beş yerde geçmektedir. Fiil formuyla 'yumuşak davranmak, yumuşatmak' (Âl-i İmrân 3/159, Sebe 34/10, ez-Zümer 39/23); isim kalıbında 'yumuşak söz' (Tâhâ 20/44) ve 'taze hurma' (el-Haşr 59/5) anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un Firavun'a (II. Ramses veya oğlu Menephtah) yönelik ne tür bir tebliğ metodunda bulunmaları gerektiği ifade edilirken 'yumuşak söz' anlamında *kav-i leyyin* terkîbinin bir kez kullanıldığı görülmektedir: *"Ve ona yumuşak söz söyleyin; belki düşünüp ders çıkarır."'*⁷⁷

Kav-i leyyin terkîbine dair birtakım yaklaşımları şöyle sıralamak mümkündür: Mâtürîdî Tâhâ sûresinin 44. âyetinde geçen *kav-i leyyin* terkîbiyle Firavun'a yönelik yumuşak üslûbun kullanılmasının tercih edilmesinin sebebinin şu şekilde açıklanmaktadır: *Kav-i leyyin*, soğuk ve katı söze nazaran kalplere daha çok yerleşir, kabule ve olumlu cevap vermeye daha yakın olur. Bu kural, özellikle de hükümdarlar ve önder kişiler açısından böyledir. Zira onların tabiatları katı üslûba tahammül etmez ve onlar açısından böylesi bir üslûp faydalı da olmaz. Tam aksine bu gibi kimselerin kendilerinden daha aşağı olanlara çoğu saldırıları, muhalefetle ve sevmedikleri bir tavırla karşılaştıkları zaman olur. Bu saikle Allah, Mûsâ ve Hârûn peygamberlerini Firavun'a gönderirken, sözlerini yumuşak bir üslûpla söylemelerini ve yumuşak davranmalarını emretti ki kalbine daha fazla etki etsin, yerleşsin ve faydalı olsun.⁷⁸ Mâtürîdî ve Zemahşerî'ye göre söz konusu âyette geçen *kav-i leyyin* terkîbinin mefhûmuna dair üç ihtimalden söz edilebilir: "Siz ikiniz Firavun'a, artık hiç yaşanmayacağı bir gençlik, ölünceye kadar elinden alınmayacak bir hükümrancılık ve ölünceye kadar yeme, içme, cinsel ilişki gibi şeylerin lezzetini alabilme imkânı vaat edin. Onun karşısına hoşlanmayacağı bir yüzle çıkmayın, ona diplomatik bir üslûpla güzel ve yumuşak söz söyleyin." Zira o Hz. Mûsâ'yı büyüttüştür, babalık hakkı gibi bir hakkı bulunmaktadır. Ona doğrudan ismi ile değil Ebû'l-'Abbâs, Ebû'l-Velîd ve

⁷⁴ Mat.15:14; Mar.7:10, 10:19; Luk.18:20.

⁷⁵ Mat.19:16-19; Mar.10:18-19.

⁷⁶ İbn Manzûr, "lyn", 13/394.

⁷⁷ Tâhâ 20/44.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/199-200.

Ebû'l-Mirre şeklinde künyeleriyle hitap edin.⁷⁹

Yahudi kutsal metinlerine de bakıldığında yumuşak üslûbun tavsiye edildiği ve böylesi bir üslûbun öfkeyi yatıştıracağı belirtilmektedir. *"Yumuşak söz/yanıt gazabı yatıştırır, oysa yaralayıcı söz öfkeyi alevlendirir. Bilgenin dili bilgiyi iyi kullanır, akılsızın ağzındansa ahmaklık akar. Rabbin gözü her yerde olanı görür, kötülerini iyileri de gözler. Okşayıcı söz/dil yaşam verir, çarpık dilse ruhu yaralar."*⁸⁰ Bu pasajlarda görüldüğü üzere kavli leyyin terkîbinin doğrudan izdüşümleri bulunmaktadır. Hıristiyanlığın kutsal metinlerine de bakıldığında muhatap kim olursa olsun, sözün tuzla terbiye edilmiş gibi her zaman lütufla dolu olması gerektiği ifade edilmektedir. Böylece bireye hangi üslûpta karşılık vermek gerekiyorsa o şekilde hitap etmesi gerektiği öğütlenmektedir. *"Sizden olmayanlara karşı bilgece davranın. Fırsatı değerlendirin. Sözünüz tuzla terbiye edilmiş gibi her zaman lütufla dolu olsun. Böylece herkese nasıl karşılık vermek gerektiğini bileceksiniz."*⁸¹ Bu pasajlarda ise kavli leyyin terkinin dolaylı izdüşümleri bulunmaktadır.

1.9. Zuhrufü'l-Kavl

Zuhrufü'l-kavl terkîbinde yer alan zuhruf kelimesi, sözlükte 'altın, mücevher, ziynet, süs, nakış, işleme ve tasvîr' gibi anlamlara gelmektedir. 'Süslenmiş ev' anlamında *beytün müzehrafîn*; 'evi süsledi ve tezyin etti' anlamında *zehrafe'l-beyte zehrafet^{en}* denilmektedir.⁸² Kur'ân'da z-h-r-f kökünden türeyen kelimeler dört yerde geçmektedir. *"Yahut da altından (min zuhrufⁱⁿ) bir evin olmalı."*⁸³ ve *"Evlerinin kapılarını, üzerine yaslanacakları kerevetleri de envâ-i çeşit değerli taşla (zuhru^{fen}) bezerdik."*⁸⁴ âyetlerinde zuhruf kelimesi "altın, değerli maden/taşlar" anlamındadır. *"Dünya hayatının durumu, öyle bir su gibidir ki; insanların ve hayvanların yediği bitkiler onun sayesinde bol bol yetişir; böylece, yeryüzü ziynetini (zuhruf) takınıp süslenir..."*⁸⁵ âyetinde geçen zuhruf kelimesi, "yeryüzünü güzelleştiren yeşillik/ağaç ve ekin" anlamındadır.⁸⁶ Zemahşerî'ye göre söz konusu âyette geçen *"hattâ izâ ahazeti'l-arzu zuhrufehâ"* ifadesinde, yeryüzü temsilen 'ziynet ve yaldızını alıyormuş' gibi değerlendirilmekte; 'rengârenk, kıymetli elbiselerini alıp giyinen ve daha başka ziynetlerle süslenen bir geline benzetilmektedir.'⁸⁷

Zuhruf kelimesi, maddi süs veya tezyin anlamının dışında, mecâzen süslü, yaldızlı sözler anlamında da kullanılmaktadır. Bu anlamda kullanılan *zuhrufü'l-kavl* terkîbi ise Kur'ân'da sadece *"İşte bütün peygamberlere insanların ve cinlerin şeytan'larını düşman ettik; aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler (zuhru^{fe}'l-kavl)*

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/200; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/84.

⁸⁰ Özd.15:1-4.

⁸¹ Kol.4:5-6.

⁸² İbn Manzûr, "zhrf", 9/132-133; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemü'l-mufassal fi tefsiri garibi'l-hadis* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 218.

⁸³ el-İsrâ 17/93.

⁸⁴ ez-Zuhruf 43/34-35.

⁸⁵ Yûnus 10/24.

⁸⁶ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 335-336.

⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/129.

*fıslıyorlar.*⁸⁸ âyetinde geçmektedir. Bu âyette söz konusu terkîp “dışı süslü, içi boş aldatıcı söz veya süslü yaldızlı söz” anlamındadır. Mücâhid b. Cebr ve İkrime el-Berberî'ye (öl. 105/723) göre bu terkîp, dil aracılığıyla sözün bâtil ile tezyin edilmesidir (*tezyînu'l-bâtılı bi'l-elsineti*).⁸⁹ Zemahşerî ve İbn 'Atıyye'ye (öl. 541/1147) göre *zuhrufü'l-kavl* terkîbiyle, şeytanın insana süslü gösterdiği ve gerçeğin zıddına, bâtilla sunduğu sözler, vesveseler ve günaha teşvik (*el-igrâ'*) niteliğinde şeyler kastedilmektedir.⁹⁰

İslâm'da olduğu gibi Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın da kutsal metinlerinde süslü, yaldızlı ve aldatıcı sözlere güvenilmemesinin öğütlendiği görülmektedir. Bu çerçevede Kutsal Kitap'tan şu pasajlar *zuhrufü'l-kavl* terkîbinin izdüşümü olarak değerlendirilebilir: “*Rabbin Tapınağı buradadır!*” gibi aldatıcı sözlere güvenmeyin.”; “*Ne var ki, sizler işe yaramaz aldatıcı sözlere güveniyorsunuz.*”⁹¹; “*Dillerinden aldatıcı sözler dökülür.*”⁹²; “*Dikkatli olun! Mesih'e değil de, insanların geleneğine, dünyanın temel ilkelerine dayanan felsefeyle, boş ve aldatıcı sözlerle kimse sizi tutsak etmesin.*”⁹³

1.10. Kavli-i 'Azîm

Kavl-i 'azîm terkîbinde yer alan 'azîm kelimesi, sözlük anlamı itibariyle hem “kütle ve hacim büyüklüğünü” hem de manevi özelliklerin yücelik ve üstünlüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre 'azîm kelimesi, 'büyük, ulu, yüce ve azametli' anlamlarına gelmektedir. 'Azîm kelimesiyle aynı kökten türeyen 'azuma fiili, 'kemiği büyük oldu' anlamındadır. Daha sonra bu anlam, genişleyerek her türlü büyük ve ulu şeye 'azîm denmiştir.⁹⁴ Kur'ân'da 'azîm kelimesi, 109 yerde geçmektedir. Allah'ın isimlerinden biri olan el-Azîm, Kur'ân'da altı yerde Allah'a isnâd edilmektedir.⁹⁵ İbnü'l-'Arabî, Allah'ın el-'Azîm sıfatı hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Yücelik, mutlak anlamda ulûhiyet niteliğini elde edene yakışır. Bunun dışındaki yüceltmeler izâfî olur.”⁹⁶ Kur'ân'da “melekler Allah'ın kızlarıdır”⁹⁷ söylemini dile getirerek Allah'a çocuk isnâd eden müşriklerin iddialarından söz edildiği bağlamda *kavl-i 'azîm* terkîbi kullanılmaktadır: “*Demek, Rabbiniz sizi seçkin kılıp oğlan çocuklarını size verdi, kendisi ise meleklerden kız çocukları edindi ha! Siz gerçekten, büyük bir söz (kavl^{en} 'azîm^{en}) söylüyorsunuz.*”⁹⁸

Zemahşerî'ye göre İsrâ sûresinin 40. âyetinde geçen *kavl-i 'azîm* terkîbinin anlamı şudur: “*Evlat sahibi olmak cisimlere mahsus bir özellik olduğu halde Allah'a evlat isnâd ederek, sonra kendinizi O'na üstün tutup kendi beğenmediklerinizi O'na*

⁸⁸ el-En'âm 6/112.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/501-502.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/289; İbn 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz*, 2/336.

⁹¹ Yer.7:4,8.

⁹² Mik.6:12.

⁹³ Kol.2:8.

⁹⁴ İbn Manzûr, “azm”, 12/409-412. Ayrıca bk. Metin Yurdagür, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 140-141.

⁹⁵ el-Bakara 2/255, eş-Şûrâ 42/4, el-Vâkıa 56/74, 96, el-Hâkka 69/33, 52.

⁹⁶ İbnü'l-'Arabî, *Keşfü'l-mâ'nâ*, 90-91.

⁹⁷ Kur'ân'da Allah'a çocuk isnâd etme iddiasının reddedildiği pasajlar için bk. el-Mâide 5/18; el-En'âm 6/100-101; et-Tevbe 9/30; en-Nahl 16/57; el-İsrâ 17/40; Meryem 19/88-89; ez-Zuhruf 43/15-16.

⁹⁸ el-İsrâ 17/40.

atfederek ve O'nun yarattıkları içerisinde en üstün ve en şerefli olan melekleri 'en aşağı' varlıklar (kızlar) olarak düşünerek boyunuzu aşan bir söz söylüyorsunuz."⁹⁹ Bu âyette esasen müşriklerin iddiası merkeze alınmak suretiyle mü'minlere tevâhüdün nasıl olması gerektiği belirtilmektedir. Râzî'nin de ifade ettiği gibi "Melekler Allah'ın kızlarıdır" yakıştırmasının, *kavl-i 'azîm* olarak beyân edilmesi konusunda iki sâikten söz edilebilir. Birincisi, Allah'a çocuk isnâdında bulunmak, O'nun, parça ve cüzlerden (*eczâ ve l-eb'âz*) mürekkep olmasını gerektirir. Bu da O'nun kadîm zatı gereği vâcibu'l-vücûd olmasını zedeler. Dolayısıyla böyle bir isnâd, büyük bir iddia ve hoş olmayan bir argümandır. İkincisi, müşriklerin iddia ettikleri gibi Allah için bir çocuk olduğu kabul edildiğinde bile, iki türden en kıymetlisini kendilerine, en kıymetsizini de her bakımdan kendilerinden üstün ve yüce olan Allah'a isnâd etmeleri büyük bir cehâlet olsa gerektir.¹⁰⁰

Yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerinde *kavl-i 'azîm* terkîbinin izdüşümü olarak değerlendirilebilecek şu pasajın bulunduğu görülmektedir: "*Artık büyük konuşmayın, ağzınızdan küstahça/haddi aşan sözler çıkmayın. Çünkü Rab her şeyi bilen Tanrı'dır.*"¹⁰¹

1.11. Kavlu'l-Hakk - Hakka'l-Kavl

Kavlu'l-hakk ve hakka'l-kavl ifadelerinde yer alan hak kelimesi, sözlükte 'gerçek, sabit, doğru, varlığı sabit, kesin olan şey; doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakinen muttali olmak' gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İsim formunda *hak* kelimesinin çoğulu olan *hukûk* kelimesi ise genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilmektedir. Kur'ân'da h-k-k kökünden türeyen kelimelerin, 287 yerde kullanıldığı görülmektedir. *Bâtıl* kelimesinin zıddı olan *hak* kelimesinin başlıca türevleri içerisinde *hakka*, *yehikku*, *yehakku*, *hakk^{an}*, *hukûk* ve *hikâk* kelimeleri yer verilebilir.¹⁰² Kur'ân'da *hak* kelimesi ve türevleri, boyun eğdirmek, gerçekleştirmek, gerekli olmak, son saat/kıyâmet (*el-hâkka*), daha uygun (*ehakku*), hisse, borç, delil, ihtiyaç, gerçek/hakikat, görev/ödev ve hüküm gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁰³ Kur'ân'da hak kelimesinin muhtelif kalıplar ve anlamlarda geniş bir kullanım alanının olması, İslâm'ın hak konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Kur'ân'da *kavlu'l-hakk* terkîbi sadece "*İşte Meryemoğlu İsa! Hakkında tartıştıkları gerçek söze (kavle'l-hakk) göre böyle biridir.*"¹⁰⁴ âyetinde geçmektedir. Bu terkîbin *kâlû'l-hakk*, *kâlüllâh* ve *kâlû'l-hakk* şeklinde kırâ'at edildiği nakledilmektedir. *Kavl*, *kâl* ve *kûl* kelimeleri tıpkı *rehb*, *reheb* ve *ruhb* kelimelerinde olduğu gibi aynı anlamda kullanılan kelimelerdir.¹⁰⁵ Zemahşerî ve Fîrûzâbâdî'ye göre Hz. İsa'ya *kelimetullah* ve *kavlu'l-hakk* denilmiş olmasının sebebi, onun arada bir baba vasıtası

⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/521; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/258.

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/216-217.

¹⁰¹ 1Sa.2:3.

¹⁰² İbn Manzûr, "hkk", 10/49.

¹⁰³ "H-k-k" kökünün Kur'ân'da geçtiği bazı âyetler şöyledir: el-Bakara 2/180, 236, 241; el-A'râf 7/30; el-Ahkâf 46/18; el-İnşikâk 84/2. Kur'ân'daki kullanım alanına dair geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, 265-269.

¹⁰⁴ Meryem 19/34.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/218; Semîn el-Halebî, *'Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 3/348.

olmaksızın sadece Allah'ın "kün/ol" kelimesi ile doğmuş olmasındandır. Ona göre *kavlu'l-hakk* terkîbiyle Hz. İsrâ kastediliyorsa *hakk* kelimesi de ya Allah'ın ismi anlamında ya da sebat ve doğruluk manasındadır.¹⁰⁶ Kur'ân'da *hakka'l-kavl* terkîbi ise İsrâ (17/16), Kasas (28/63), Secde (32/13), Yâsîn (36/7, 70), Sâffât (37/31), Fussilet (41/25) ve Ahkâf (46/18) olmak üzere yedi sûrede ve toplamda sekiz kez geçmektedir. Neml sûresinin 82. ve 85. âyetlerinde geçen "*vaka'a 'aleyhimu'l-kavl*" ve Hûd sûresinin 40. âyetinde geçen "*sebaka 'aleyhi'l-kavl*" terkîpleri de *hakka'l-kavl* ifadesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Genel hatlarıyla bu âyetlerde *hakka'l-kavl* terkîbi, "sözün veya verilmiş olan hükmün yerine gelmesi, ilâhî azap hükmünün gerçekleşmesi veya ilâhî azabı hak edenler üzerine değişmez kanun" anlamlarını taşımaktadır.

İsrâ (17/16) ve Ahkâf (46/18) sûrelerinde geçen *hakka'l-kavl* terkîbi, 'gerekli olmak/kesinleşmek/gerçekleştirmek' anlamındadır. "*Bir şehri helâk etmek istediğimiz zaman, oranın ileri gelenlerine emrederiz, orada fasıklık ederler! Bunun üzerine, haklarında azap sözü kesinleşir. Biz de orayı yerle bir ederiz.*"¹⁰⁷ "*Bunlar da kendilerinden önce gelip geçmiş insan ve cin topluluklarıyla birlikte, ilâhî hükmün haklarında kesinleştiği kimselerdir; gerçekten hüsrana uğramışlardır.*"¹⁰⁸ "*İlâhî hükmün aleyhlerine gerçekleştiği kimseler, 'Ya Rabbi! Şu azdırdığımız kimseler... Kendimiz nasıl azmışsak onları da işte öyle azdırdık. Onlardan sana teberrî ederiz! Onlar bize tapmıyorlardır' derler.*"¹⁰⁹ âyetlerinde geçen *ellezîne hakka 'aleyhimu'l-kavlu* ifadesi ile şeytanlar ya da küfrün öncüleri kastedilmektedir.¹¹⁰

Yahudi ve hıristiyan kutsal metinlerinde *kavlu'l-hakk* ve *hakka'l-kavl* terkîplerinin izdüşümü olarak değerlendirilebilecek şu pasajın bulunduğu görülmektedir: "*Gerçek sözler sonsuza dek kalıcıdır, oysa yalanın ömrü bir anlıktır.*"¹¹¹

1.12. Zâhirun Mine'l-Kavl

Kur'ân'da Allah'a 'veli, yardımcı ve şefaatchi' olmak üzere birtakım ortaklar ihdâs edenlerden söz edildiği bağlamda, zâhir^{un} mine'l-kavl terkîbi (er-Ra'd 13/33) kullanılmaktadır. Bu terkîple müşriklerin telakkileri 'manasız manasız konuşmak' şeklinde nitelenerek tenkit edilmektedir. Katâde b. Di'âme (öl. 117/735) ve Dahhâk b. Müzâhim'in (öl. 105/723) belirttiklerine göre Kur'ân'da geçen bu terkîp, hakikate ve gerçekliğe hiçbir şekilde mahal olmayan 'bâtul' ve 'yalan söz' anlamında kullanılmıştır.¹¹² Zemahşerî'ye göre *zâhir^{un} mine'l-kavl* terkîbinin anlamı, "*Bu onların kendi ağızlarıyla söyledikleri asılsız sözlerden ibarettir.*"¹¹³ ve "*Siz, O'nu bırakıp ancak sizin ve atalarınızın taktığı birtakım boş isimlere tapıyorsunuz.*"¹¹⁴ âyetlerinin mefhumlarında da görüldüğü üzere hiçbir hakikati bulunmadığı halde içi boş laflarla Allah'a

¹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/19-20; Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz*, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr (Kâhire, 1992), 4/305.

¹⁰⁷ el-İsrâ 17/16.

¹⁰⁸ el-Ahkâf 46/18.

¹⁰⁹ el-Kasas 28/63.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/518.

¹¹¹ Özd.12:19.

¹¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/549.

¹¹³ et-Tevbe 9/30.

¹¹⁴ Yûsuf 12/40.

ortaklar isnâd etmektir.¹¹⁵

Zâhirun mine'l-kavl terkîbinin “asılsız, yalan söz” anlamında olduğu kabul edildiğinde ve dolayısıyla bu terkîbin kavl-i zûr ile aynı anlamda olduğu düşünüldüğünde daha önce Tevrat ve İncil’den serdettiğimiz pasajlar bu terkîbin de izdüşümü olarak mütalaa edilebilir.

2. Kutsal Kitap’ta İzdüşümü Tespit Edilemeyen Kavl/Söz Terkîpleri

2.1. Kavl-i Sakîl

Kavl-i sakîl terkîbinde yer alan *sakîl* kelimesi *es-sıkl* kökünden türemiştir. *Sakîl* kelimesi sözlükte, ‘ağır basmak, ağır gelmek’ anlamlarına gelmektedir. Sakîl, hiffet/hafiflik kelimesinin zıddı olup çoğulu *sikâldir*. Bir şeyin ağır bastığı ve ağır geldiğini ifade etmek anlamında *sakûle’s-şey’u sikâlen* ve *sakâleten* ifadesi kullanılmaktadır.¹¹⁶ Kur’ân’da s-k-l kökünden türeyen kelimeler 28 yerde geçmektedir. Fiil formuyla ağır gelmek (*sakûle/eskale*) ve yere çakılıp kalmak (*issakale*); isim kalıbıyla, ağırlık/yük/maddi ağırlık (*eskâl*), silahlı ağırlık/yoğunluk (*sikâl*), manevi ağırlık/Kur’ân (*kavl-i sakîl*), borç ağırlığını yüklenen (*müskal*), amellerin ağırlığı (*miskâl*), günah (*müskale^{tün}*) ve iki topluluk (*es-sakalân*) anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹⁷

Kavl-i sakîl terkîbi Kur’ân’da yalnızca vahiy olgusundan söz eden âyetlerden biri olan Müzemmil sûresinin 75. âyetinde geçmektedir. “*İnnâ senulkî ‘aleyke kavlen sakîlen/Ağır bir söz bırakıyor olacağız senin üzerine.*”¹¹⁸ âyetinde geçen *kavlen sakîlen* terkîbini, Mu‘tezile ve Şî‘a yaklaşması ve etkileşiminin bir ürünü olan Şerîf er-Radî (öl. 406/1015) *Telhîsu’l-beyân* isimli eserinde bir istiâre olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kur’ân sözdür (*kelâm*); söz ise bir arazdır; ağırlık ve hafiflik cisimlerin sıfatlarındandır. Buna göre bu âyette geçen söz konusu terkîpteki istiâre ile kastedilen, Kur’ân’ın kadir yüceliğini ve fazilet üstünlüğünü nitelemektir. Bu tıpkı bir kimsenin, başka birini üstün bir fazilet ve ağır yapan bir kıymetle nitelediğinde ‘falanca ağır ve oturaklıdır’ anlamında *fülân^{un} rasîn^{un} razîn^{un} veya fülân^{un} râcih^{un} rakîn^{un}* demesine benzemektedir.¹¹⁹

İbn Manzûr’a göre Müzemmil sûresinde (73/5) geçen *kavl-i sakîl* terkîbi, Allah’ın Hz. Peygamber’e indirdiği vahyin değerini, önemini ve büyüklüğünü ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle ağırlıkla vahyin, hafife alınan ve değersiz bir söz olmadığı kastedilmektedir. Zira kıymetli ve değerli olan her şey ağır olmaktadır. Ona göre *kavl-i sakîl* terkîbinde geçen *sakîl/ağırlık*, insanların tahammül edemediği, sıkılıp usandığı bir ağırlık değildir. *Kavl-i sakîl* ile kastedilen, amellerin ağırlığı da olabilir. Zira harâm, helâl, namaz, oruç ve Allah’ın emrettiği şeylerin tamamının yapılması

¹¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/354.

¹¹⁶ İbn Manzûr, “skl”, 11/85.

¹¹⁷ “S-k-l” kökünün Kur’ân’da geçtiği bazı âyetler şöyledir: el-A‘râf 7/8, 187, 189; et-Tevbe 9/41; en-Nahl 16/7; Mü‘minün 23/102; el-Müzemmil 73/5; ez-Zilzâl 99/2; el-Kâri‘a 101/6. Kur’ân’daki kullanım alanına dair geniş bilgi için bk. İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a‘yün*, 225-227.

¹¹⁸ el-Müzemmil 73/5.

¹¹⁹ Radî, *Telhîsu’l-beyân*, 337.

ancak zahmetle/tekellüfle mümkün olmaktadır.¹²⁰ Kav/i sakîl terkîbi ile ilgili olarak Toshihiko Izutsu'nun (1914-1993) ifadelerinde de benzer değerlendirmeler bulunmaktadır. Ona göre Kur'ân bağlamında Allah ile insan arasındaki iletişimsel ilişki, Allah'tan insana (*from God to man*) ve insandan Allah'a (*from man to God*) olmak üzere iki boyutludur. Ontolojik bakımdan bu iki varlık arasında bir denklik veya denge olmamakla birlikte Allah, insana kendisini vahiy yoluyla değişik tabîrleri kullanmak suretiyle ifşa etmektedir.¹²¹

Klasik dönem tefsirlere bakıldığında *kav/i sakîl* terkîbiyle ilgili ana hatlarıyla yedi görüşün ileri sürüldüğü görülmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: (i) *Kav/i sakîl* terkîbinde geçen *sakîl* kelimesi, 'önemli ve değerli olmak' manasına gelmektedir. Bu doğrultuda ilgili terkiple kastedilen şey, vahyin kadri kıymetinin büyük ve yüce oluşu olmaktadır. Çünkü Arap dilinde enfes ve kıymetli olan her şey *sakl^{un}*, *sakîl^{un}*, *sâkil^{un}* kelimeleriyle ifade edilmektedir. Dolayısıyla mezkûr âyetin anlamı, 'senin omuzlarına son derece önemli, yüce ve ciddiyet gerektiren bir kelâmı bırakıyor olacağız' şeklinde olur. (ii) *Kav/i sakîl* terkîbiyle kastedilen şey, Kur'ân vahyinin tebliğindeki zorluktur. Hz. Âişe vahyin Hz. Peygamber'e nâzil olduğunda ona nasıl ağır geldiğini şu şekilde ifade etmektedir: "Çok soğuk bir günde Hz. Peygamber'e vahyin nâzil olduğuna şahit oldum. Vahiy alma hali geçtiğinde, onun alınından terler akıyordu."¹²² (iii) *Kav/i sakîl*, evâmîr, nevâhî, ferâiz ve hudûd gibi Kur'ân ahkâmıyla amel etmektir. Buna göre âyetin anlamı, 'senin omuzlarına amel edilmesi son derece ağır bir söz bırakıyor olacağız' şeklinde olur. (iv) *Kav/i sakîl* ile Hz. Peygamber'in kıyâmette ağır gelecek olan mizânı kastedilmektedir. (v) *Kav/i sakîl* ile Kur'ân vahyinin i'câz ve tehditlerinin kâfirlere son derece ağır gelmesi kastedilmektedir. (vi) *Kav/i sakîl* terkîbinde geçen *sakîl* kelimesi, sâbit anlamındadır. Bu mana da Kur'ân vahyinin sonsuza kadar sürecek olan değişmez, sâbit bir i'câza sahip olmasıdır. (vii) 'Falan bana çok cömerttir' anlamında kullanılan *fûlân^{un} sakîl^{un} 'aleyye* ifadesinde olduğu gibi *kav/i sakîl* terkîbinde geçen *sakîl* kelimesi de *kerîm* anlamındadır.¹²³

Izutsu'nun da ifade ettiği gibi *kav/i sakîl* terkîbi ile kastedilen ontolojik açıdan Allah ile insan arasında bir denklik veya dengenin olmaması sonucunda meydana gelen olağandışı olguya dikkat çekmek olabilir. Dolayısıyla ontolojik farklılığın sebep olduğu duruma işaret edilmiş olması mümkündür.¹²⁴ Son tahlilde *kav/i sakîl* terkîbi, hem Hz. Peygamber'in vahyi telakki etmesinin önemi ve güçlüğünü/ağırlığını hem de vahyin tecellisi olarak Kur'ân'ın kadir yüceliğini, heybetini ve fazilet üstünlüğünü ifade etmektedir.

¹²⁰ İbn Manzûr, "skl", 11/86.

¹²¹ Toshihiko Izutsu, *God and Man in the Qur'an: Semantics of the Qur'anic Weltanschauung* (Malaysia: Islamic Book Trust, 2008), 167.

¹²² Buhârî, "Bed'u'l-vahiy", 2.

¹²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/364-366; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5/126-127; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8/389-390; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/174; İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzil*, thk. Muhammed b. Seyyidey Muhammed Mevlay (Kuveyt: Darü'z-Ziyâ, 2013), 4/1617-1618.

¹²⁴ Izutsu, *God and Man in Qur'an*, 167-169.

2.2. Kavlı Muhtelif

Kavlı muhtelif terkibinde yer alan muhtelif kelimesi, *half* kökünden türemiş olup sözlükte, 'bir şeyin diğerinin yerine geçmesi, önün zıddı ve bir halden diğerine dönüşmek' anlamlarında kullanılmaktadır.¹²⁵ *İhtilâf*, *muhâlefet* ve *hilâf* kelimeleri de muhtelif kelimesiyle aynı semantik alanı paylaşmaktadır. *Half* kelimesi 'ön, ileri' anlamına gelen *kuddâm* sözcüğünün zıddıdır. *Muhtelif* kelimesi, farklı/değişik/ayrı/ihtilâflı olmak anlamına gelen *ihtelefe* fiilinin ism-i fâ'il sîgasıdır.¹²⁶ Kur'ân'da 127 yerde bu kökten türeyen kelimeler kullanılmaktadır. Yerini tutmak (*halefe*), geride kalmak (*tehalefe*), muhâlefet etmek (*ehlafe*), ihtilâf etmek (*ihtelefe*), yerine getirmek ve iktidar yapmak (*istahlefe*) h-l-f kökünün ifade ettiği başlıca anlamlardır.¹²⁷ Kur'ân'da *kavlı muhtelif* terkibi "*İnnaküm lefî kavlın muhtelifin/Şüphesiz, birbirini tutmayan sözler sarfetmektesiniz.*"¹²⁸ âyetinde geçmektedir. Bu âyette *kavlı muhtelif* terkibi, inkârcıların ve müşriklerin çelişkili, birbirini tutmayan veya değişik sözler söylemeleri anlamındadır.

Tefsir tarihine bakıldığında *kavlı muhtelif* konusunda, üç görüş ortaya konulmuştur: *Kavlı muhtelif*, Kur'ân'ın mâhiyeti ile ilgilidir. Buna göre bu terkîp, mu'ârzıların Kur'ân'ı tasdik ve yalanlama konusunda (*musaddikun bi-hâze'l-Kur'âni ve mükezzibun*) birbirini tutmayan sözleri sarfetmeleri anlamındadır. *Kavlı muhtelif*, Hz. Peygamber'in tabiatı ile ilgilidir. Buna göre *kavlı muhtelif*, mu'ârzıların Hz. Peygamber'e kâhin, mecnûn veya şâir olduğunu söylemekle onun hakkında birbirini tutmayan sözler sarfetmeleri anlamındadır.¹²⁹ *Kavlı muhtelif* terkibiyle tenkit edilen ve kınanan husus, farklı metotlar izlemek ve farklı görüşlere sahip olmak değildir. Müşriklerin bir taraftan seb'â semâvâtın ve yerin Allah tarafından yaratıldığını dile getirmeleri diğer yandan putlara tapmaları, bir yandan öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederken diğer yandan putların ileride kendilerine şefaateceklerini umarak ölüm sonrası hayatını kabul anlamına gelen bazı tavır ve uygulamalar içinde olmaları gibi birbirini tutmayan değişik sözler sarfetmeleri anlamındadır.¹³⁰

2.3. el-Kavlu'l-İsm

el-Kavlu'l-ism terkibi Kur'ân'da sadece "*Gerek Rabbânîler gerekse bilginler; günah söylemekten (kavlihimu'l-ism) ve rüşvet yemekten bunları vazgeçirmeye çalışsalar ya!*"¹³¹ âyetinde geçmekte ve burada Yahudi âlimleri ve fakihlerinin emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l-münkeri yapmaları ve bu konuda bir gevşeme içerisinde olmamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Mâtürîdî'ye göre söz konusu âyette Yahudi din adamları azarlanmakta, işlenen çirkin günaha onların da eşit bir şekilde ortak

¹²⁵ Yemân b Ebû Yemân el-Bendenici, *et-Takfiye fî'l-lüga*, thk. Halil İbrâhim el-'Atiyye (Bağdat: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1976), 580; İbn Manzûr, "hlf", 9/82.

¹²⁶ İbn Manzûr, "hlf", 9/82-84.

¹²⁷ İbn Manzûr, "hlf", 9/82-97.

¹²⁸ ez-Zâriyât 51/8.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/490-491; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/110; 'Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasîf fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4/174; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 5/610.

¹³⁰ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 5/23.

¹³¹ el-Mâide 5/63.

kılındıkları görülmektedir. Ona göre bu âyette, “günah ve masiyeti işleyenle ona rıza gösteren, onu engellemeyenin, aynı günaha ortak olacağına” ve dolayısıyla gayri meşru davranışa engel olmayanın, onu işleyen kişi kadar günahkâr kılacağına işaret edilmektedir.¹³² Seyyid Kutub'a (1906-1966) göre ise Kur'ân'da yalan söz anlamına gelen *el-kavlu'l-ism* terkipleriyle, Allah'ın kitabında konu edilmeyen hususları O'nun hükmüymüş gibi söyleyerek O'na yalan isnâd edenlere karşı *emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l-münkerin* tatbik edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹³³

2.4. Lahnu'l-Kavl

Lahnu'l-kavl terkiplerinde yer alan *lahn* kelimesi, sözlükte 'nağme, ezgi, fitnat/zekâ, ta'rîz', 'kirâ'atte ve dilde/irapta hata etmek, sözün maksudını anlamak' gibi manalarda kullanılmaktadır. Arap dilbiliminde 'konuşmasında hata etti' anlamında *el-hane fî kelâmihi* denilmektedir. 'Bu Kureyş dilidir' anlamında *hâzâ lahnu Kureyşin* ve 'adam kendi dilinde konuştu/konuşur' manasında *lahane'r-racülü/yel-hanu lahn^{en}* ifadelerinde olduğu gibi Arap dilinde *lahn* kelimesi, lügat anlamına da gelmektedir.¹³⁴ Kur'ân'da *lahnu'l-kavl* terkipleri sadece Muhammed sûresinin 30. âyetinde geçmekte ve cihâda çağrının muhtevi olduğu âyetlere karşı çıkan münâfikların tavrının açıklandığı bağlamda zikredilmektedir: “*Dileseydik, elbette onları sana gösterirdik ve onları simalarından tanırdın. Aslında sen onları konuşma tarzlarından (üslûplarından) da tanıyorsun.*” Bu âyette geçen *lahnu'l-kavl* terkipleri, 'muhataptan başkasının anlayamayacağı tarz ve üslûpta söz söylemek', imâ/işaret, ta'rîz ve kinâye gibi örtülü anlatım anlamındadır. İbn 'Abbâs'tan aktarılan bir rivâyete göre söz konusu âyette geçen *lahnu'l-kavl* terkipleriyle kastedilen münâfikların ‘*Mâ lenâ in eta'nâ mine's-sevâb/İtaat edersek karşılık olarak bize ne verilecek?*’ demeleri; ama ‘*mâ 'aleyâ in 'asaynâ mine'l-'ikâb/Karşı gelirsek, cezamız ne olacak?*’ dememeleridir.¹³⁵

2.5. Kavli-i Münker (Münkeren Mine'l-Kavl)

Münker^{en} mine'l-kavl terkiplerinde yer alan münker kelimesi, *nükür* veya *nekâret* kelimelerinden türemiştir. *Münker* kelimesi sözlükte, 'bir şeyi bilmemek, bir şeyin zor gelmesi ve sıkıntılı olmak' gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İsm-i mef'ûl kalıbında olan *münker*, “tasvip edilmeyen, yadırganan ve sıkıntı duyulan şey” anlamındadır. Dilbilimciler genellikle münker kelimesini, *ma'rûfun* zıddı sayarak tanımlamaktadırlar. İbn Manzûr'un zikrettiği bir tanıma göre *münker*, şârî'in kabih/çirkin sayıp harâm kıldığı her şeyi kapsamaktadır.¹³⁶ Kur'ân'da n-k-r kökünden türeyen kelimeler 37 yerde geçmektedir. Yadırgamak (*nekire*), değiştirmek (*nekkera*), inkâr etmek (*enkerâ*), inkâr/itiraz (*nekîr*), tanımayan (*münkir*), tanınmayan (*münker*),

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/265-266.

¹³³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru's-Şurûk, 2003), 2/928-929.

¹³⁴ İbn Manzûr, “lhn”, 13/379-381.

¹³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/527-528; İbn 'Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz*, 5/120-121; Burhânüddîn İbrâhîm el-Bika'î, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 18/252-253.

¹³⁶ İbn Manzûr, “nkr”, 5/232.

kötü/çirkin (*nükür*) ve kötülük (*münker*) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹³⁷ Kocanın, karısını annesine veya dinen nikâhı düşmeyecek yakınlarına benzetmek suretiyle “*Enti ‘aleyye ke-zahri ümmî/Sen bana annemin sırtı gibisin*” (*zihâr*) şeklinde kullandığı ifade¹³⁸, Kur’ân’da “*münker^{en} mine’l-kavli ve zûr^{an}/çirkin ve asılsız söz*” şeklinde nitelendirilmektedir.¹³⁹

Sonuç

Kur’ân’ın bütünlüğünde kullanılan kavil terkîplerine ve sıfatlı kavil tamlamalarına birtakım ahlakî ilkelerin ve ilâhî mesajların yüklendiği görülmektedir. *Kavil-i sâbit* ve *kavil-i kerîm* gibi bazı terkîplerin müsbet vasıf ve anlamlarda; *kavlu’l-ism* ve *kavlu’z-zûr* gibi terkîplerin menfi vasıfları muhtevi olduğu manalarda kullanıldığı müşâhede edilmektedir. Kur’ân’da kullanılan *kavil-i meysûr*, *kavil-i belîğ* ve *kavil-i sedîd* gibi sıfatlı kavil terkîplerine bakıldığında ise müslümanların ‘öteki’lerle dinî, gündelik iletişimin nasıl olması gerektiğinin açıklandığı, bu konuda iletişim metodlarının ortaya konulduğu ve iletişim hukuku üzerine malumatların serdedildiği gözlenmektedir. Kur’ân’da kullanılan *kavil-i zûr*, *kavil-i ma’rûf*, *kavil-i kerîm*, *kavil-i leyyin* olmak üzere dört kavil terkîbinin Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd’de izdüşümleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak söz konusu terkîpler bağlamında ilâhî kitapların ahlak ilkeleri konusunda özdeşleştiği kanaatine ulaşılmaktadır.

Kur’ân’da *kavil-i ma’rûf*, *kavil-i leyyin*, *kavil-i münker*, *zâhirun mine’l-kavil* gibi müsbet veya menfi anlamı muhtevi olan terkîpleri ve bunların ilişkili oldukları konuları tespit etmeye çalıştık. Netice olarak denilebilir ki Kur’ân’da kullanılan kavil terkîplerinin ilişkili oldukları konular yeknesak bir bütünlük oluşturmamaktadır. Genel hatlarıyla Kur’ân’da kavil terkîplerinin kullanım alanlarının, Hz. Muhammed’in şahsı ve hanımları, Hz. İsrâ’nın tabiatı, Kur’ân vahyinin mâhiyeti ve yapısı, inanç, akide, amelî hayat, sosyal hayat, evlilik, aile müessesesi, tebliğ ve davet yöntemleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kavil terkîplerinin, bireysel hayattan sosyal hayata, hemen hemen yaşamın her mecrasıyla ilişkili olarak bir kullanım alanına sahip olduğu söylenebilir. Son tahlilde, Kur’ân merkezinde Allah’ın birey ve sosyal hayata müdahale aracı kıldığı kavil terkîplerine bakıldığında, bireyin ferdî, ailevî, beşerî ve ictimâî olmak üzere dünyevi ve uhrevî tüm işlerinde ve ilişkilerinde iyi niyetin merkeze alındığı, sağlıklı bir iletişimin tavsiye edildiği söylenebilir. Kavil terkîplerinin kullanımına bakarak Kur’ân’ın, hangi muhataba karşı nasıl bir hitap tarzını önerdiği ana hatlarıyla anlaşılabilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

¹³⁷ “N-k-r” kökünün Kur’ân’daki kullanım alanına dair geniş bilgi için bk. İsfahânî, “nkr”, 823-824; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yün*, 544.

¹³⁸ Zihâr terimi ile ilişkili olarak belirtilen bu hususa dair farklı değerlendirmeler için bk. Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 95.

¹³⁹ el-Mücâdile 58/2.

Kaynakça

- Alemdar, Kerim. *Kur'an'da "Hakka'l-Kavl" İfadesinin Anlam Alanının İncelenmesi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Altuncı, Muhammed. *el-Mu'cemül-mufassal fi tefsiri garibi'l-hadis*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Baktır, Mustafa. "İhdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/530-532. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Baş, Mustafa. "Kur'an'da İletişimde Kullanılan Kav (Söz) Çeşitlerinin Diğer İnanışlardaki İzdüşümleri". Eskişehir, 2019.
- Bendenici, Yemân b Ebû Yemân. *et-Takfiye fî'l-lüga*. thk. Halîl İbrâhim el-'Atiyye. Bağdat: İhyaü't-Türâsi'l-İslâmî, 1976.
- Bika'î, Burhânüddîn İbrâhîm. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübî'l-âyatî ve's-süver*. Kâhire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Çakan, İsmail Lütfî. "Hitâbet ve İrşâd Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri". *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Demir, Zakir. *İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'an'daki İktibâsların Mâhiyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Demir, Zakir. "Kur'an Lafızlarının Aidiyetine Dair Tefsir Geleneğindeki Tartışmalar ve Bunların Kritiği". *Kader* 20/1 (2022), 345-368.
- Diñç, Kadir. *Kur'an'da Kav Kavramının Sıfatlı Kullanımları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Fîrûzâbâdî. *Besâ'iru zevi't-temyiz*. thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr. Kâhire, 1992.
- Gaon, Sa'adya. *Tefsiru't-Tevrat bi'l-Arabîyye*. thk. Nuh Arslantaş. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Habeşî, Hasan b. Sâlih b. 'Ömer. *el-Burhân fî garibi'l-Kur'an*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1991.
- Halebî, Semîn. *Umdetü'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Izutsu, Toshihiko. *God and Man in the Qur'an: Semantics of the Qur'anic Weltanschauung*. Malaysia: Islamic Book Trust, 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn 'Atiyye el-Endelüsî. *el-Muharrerül-vecîz fî tefsiri'l-kitâbî'l-'azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cüzey el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. thk. Muhammed b. Seyyidey Muhammed Mevlay. Kuveyt: Darü'z-Ziyâ, 2013.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *el-Kelâm 'alâ mes'eleti's-semâ'*. thk. Râşid b. 'Abdülazîz el-Hamed. Riyâd: Dâru'l-'Âsima, 1989.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-'Arabî, Muhyiddin. *Keşfü'l-mâ'nâ 'an sırrı esmâillâhî'l-hüsna*. thk. Pablo Beneito. Kum: Menşurâtu Behşayîş, 1419.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsir*. Beyrût: el-Mektebül-İslâmî, 1983.
- İsfahânî, Râgib. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân 'Adnan Dâvûdî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2002.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyât*. thk. 'Adnân Derviş vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Koç, Ahmet. "Dinî İletişim Bağlamında Kur'an'da 'Kavl' (Söz) Çeşitleri". *Diyanet İlmi Dergi*

- 44/4 (2008), 29-50.
- Komasyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru's-Şurûk, 2003.
- Mâtürîdî, Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâverdî, 'Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Muhammed Esed. *The Message of Qur'an/Kur'an Mesajı*. çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fazl. *er-Red 'ale'l-bida' ve'l-ehvâ'i'd-dâlleti'l-mudille*. thk. Marie Bernard vd. Institut Français D'archéologie Orientale, 1980.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*. thk. Yûsuf 'Alî Büdeyvi. Beyrût: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Radî, Şerîf. *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtı'l-Kur'an*. thk. 'Alî Mahmûd Mukallid. Beyrût: Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayyât, 1986.
- Râzî, Fahreddin. *et-Tefsirü'l-kebîr (Mefâtihi'l-gayb)*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an*. thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002.
- Salîbâ, Cemîl. *el-Mu'cemu'l-felsefî*. Beyrût: Mektebetü'l-Medrese, 1982.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye. 7 Cilt. Medîne: Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tıba'ati'l-Mushafi's-Şerif, ts.
- Şevkânî, Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. 'Abdurrahmân 'Umeyra. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdülmuhsin et-Türkî. 36 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Temizer, Aydın. *Bir Üslûb Özelliği Olarak Kur'an'da De Ki Hitâbı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Tirmizî. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Uğur, Hakan. *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı: Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Vâhidî, 'Alî b. Ahmed. *el-Vasît fî tefsiri'l-Kur'an*. thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Yurdağür, Metin. *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Yüksel, Mukadder Ârif. "Kur'an'da Hadîs Kelimesinin Semantik Anlamı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 135-155.
- Zemaşerî, Cârullâh. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd vd. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2001.